

175  
Π101

**ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ  
ΠΕΙΡΑΙΑ**



**ΠΡΟΧΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ  
ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΕ ΑΘΗΝΑ & ΠΕΙΡΑΙΑ**

**Σπουδαστές: ΒΙΤΑΛΗ ΜΕΛΙΤΗ  
ΣΥΝΟΛΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ**

**Τμήμα: Πολ. Δομικών Έργων**

**Εισήγηση Θέματος:**

**Δρ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΗΛΙΔΑΚΗΣ**

**Αρχιτεκτόν Ιστορικό - Πολυτεχνείο**

Το φαινόμενο της ανθρώπινης οίκησης είναι τόσο παλιό όσο και η ιστορία της ανθρωπότητας . Η μορφή και η συγκρότηση της πόλης διαφέρει από εποχή σε εποχή, όμως η έννοια της πόλης παραμένει αμετάβλητη. Στην προκαπιταλιστική εποχή, οποιαδήποτε εξέλιξη στην πόλη σχετικά με αλλαγές στο μέγεθος , την μεταβολή χρήσεων και γενικά αλλαγές που οφείλονταν και προέκυπταν από την εξέλιξη της τεχνικής , της οικονομίας και της κοινωνίας , είχαν σαν αποτέλεσμα η εξέλιξή της, να είναι ήρεμη στον χρόνο και αυτές οι αλλαγές αφομοιώσιμες από αυτήν. Μετά την είσοδο στον καπιταλισμό όμως, που οι μεγεθύνσεις των πόλεων είναι εκρηκτικές , η εξέλιξη είναι ταχύτατη με αποτέλεσμα την δημιουργία προβλημάτων.

Η ανάγκη έντονης παρέμβασης του κράτους προήλθε από την είσοδο στον καπιταλισμό, όπου η πόλη απέκτησε κυρίαρχο ρόλο στην οικονομία και όπου μέσα από τους καπιταλιστικούς οικονομικούς νόμους οδηγήθηκε σε μια αλματώδη αύξηση μεγέθους την οποία δεν μπορούσε με κανέναν τρόπο να αφομοιώσει η εξέλιξη και ακόμη από μια μεγάλη εξαθλίωση ορισμένων τμημάτων του πληθυσμού τους. Το αποτέλεσμα ήταν μια σειρά έντονων προβλημάτων τα οποία δεν παρέμειναν στο «πολεοδομικό» επίπεδο μόνον, αλλά επεκτείνονταν και στο κοινωνικό, με αποτέλεσμα να απαιτηθεί η κρατική παρέμβαση στην πόλη, η **πολεοδομία**.

Για να κατανοήσουμε την ιστορική ρίζα της οικιστικής πραγματικότητας στην οποία ζούμε και εμείς σήμερα, πρέπει να δεχτούμε και να αναλύσουμε αντικειμενικά τον θεμελιώδη λίθο του οικονομικού μας συστήματος που είναι ο διαχωρισμός σε τάξεις. **Τα αντικρουόμενα συμφέροντα της αστικής και της εργατικής τάξης-μαζί με τα μικροαστικά στρώματα, καταγράφονται στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία κάθε πόλης.**

Είναι φυσικό λοιπόν , το κράτος σε μια καπιταλιστική χώρα, να είναι δομημένο πάνω σε μια συγκεκριμένη κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα, και να έχει αποστολή την εξυπηρέτηση της κυρίαρχης τάξης στην συγκεκριμένη κοινωνία. Το κράτος, δεν είναι η απρόσωπη δημοκρατική και αντιπροσωπευτική εξουσία που μεριμνά για το καλό όλων των πολιτών, αντίθετα, είναι ένα όργανο που είναι συγκροτημένο έτσι, που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης. Θα πρέπει βέβαια να διευκρινήσει κανείς ότι το κράτος ενεργεί μακροπρόθεσμα και σαν ρυθμιστής των διάφορων συμφερόντων των εσωτερικών ομάδων αυτής της κυρίαρχης τάξης, με αώτερο αλλά κύριο στόχο την διατήρηση και αναπαραγωγή του συστήματος. Στην σημερινή κοινωνία, υπάρχουν πολλές ομάδες αυτής της κυρίαρχης τάξης, με εντελώς αντιτιθέμενα συμφέροντα, και εδώ το κράτος έχει διπλή δραστηριότητα, αφ' ενός να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της" ισχυρότερης ομάδας αλλά από την άλλη μεριά προστατεύσει το ίδιο, το

σύστημα από τις εσωτερικές συγκρούσεις αντίθετων συμφερόντων, αν αυτές φθάσουν σε αντιθέσεις επικίνδυνες για την διατήρηση και αναπαραγωγή του συστήματος και κατά συνέπεια και των ίδιων των ομάδων του.

Ένα τμήμα της κρατικής δραστηριότητας, είναι η νομοθετική και ειδικότερα τμήμα της νομοθετικής δράσης είναι η πολεοδομική νομοθεσία, ενώ άλλος σημαντικός τομέας κρατικής δράσης είναι η οικονομική δραστηριότητα. Οι παρεμβάσεις του κράτους στους δύο αυτούς τομείς συνιστούν την πρωταρχική πολεοδομική παρέμβαση στον αστικό χώρο.

**Οι συνθήκες «γέννησης» της πολεοδομίας που ήταν οι κίνδυνοι από την συσσώρευση της εργατικής τάξης στις πόλεις της βιομηχανικής επανάστασης στα μέσα του 19ου αιώνα στην δυτική Ευρώπη, κίνδυνοι δημόσιας υγείας αλλά και κίνδυνοι κοινωνικών εξεγέρσεων.**

*«Οι παράγκες και τα χαμόσπιτα δεν αφήνουν ίχνη. Στο χώρο της πόλης οι οικιστές τους μεταστεγάζονται, αποσιωπούνται στην ιστοριογραφία. Διαφέρουν σ' αυτό από τα αρχοντικά, τα μεσοαστικά σπίτια, τα εργοστάσια και τα δημόσια κτίρια που ακόμα κι αν κατεδαφίζονται (και λίγοι θρηνούν την απώλεια τους), έχουν συνήθως προηγουμένως φωτογραφηθεί κι αποτυπωθεί, έχουν καταγραφεί ως δημιουργήματα, γνωστών αρχιτεκτόνων ή σαν τόποι κατοικίας «επώνυμων» πολιτών. Οι προλεταριακοί οικισμοί είναι, αντίθετα, κρυμμένοι από τα «ευαίσθητα μάτια» των συγχρόνων τους όσο καιρό στέκονται στη θέση τους, κι όταν γκρεμίζονται η «πολεοδομική αναβάθμιση» εξαίρεται ακόμα κι αν οι κάτοικοι τους μένουν άστεγοι.»<sup>1</sup>*

Η εργατική τάξη αποτελεί σημαντικό υποκείμενο της πολεοδομικής μας ιστορίας - και όχι μόνο. Πέρα από την πραγματοποίηση του ελληνικού «οικονομικού θαύματος» τις δεκαετίες του μεσοπολέμου και του 1960, ωφέλησε στην αστραπιαία εξέλιξη της πολεοδομίας. Με τις δικές της αποκλειστικά δυνάμεις, έτεινε να δώσει διέξοδο στην ανάπτυξη της πόλης, αναπλάθοντας τον οικιστικό Ιστό και αποσυμφορώντας αυτό που σήμερα ονομάζεται αθηναϊκή «υπερτροφία», «υπεραστικοποίηση», «συγκεντρωτισμός».Στις παρυφές της Αθήνας και του Πειραιά, οι αυθόρμητοι οικισμοί αποτελούσαν για κάποιο διάστημα κέντρα άνθησης μιας εναλλακτικής κουλτούρας που αναπτύχθηκε, καταπιέστηκε, βουβάθηκε, εξερράγη κατά τη δεκαετία του 1940, αλλά έπειτα πάλι σιώπησε, ή μάλλον ηττήθηκε,

## 1. ΛΙΑ ΛΕΩΝΤΙΔΟΥ «Πόλεις της Σιωπής»

Με την έλευση των προσφύγων, οι πόλεις μεγάλωσαν εκρηκτικά. Το 1922 αποτελεί ένα σημαντικό σημείο καμπής ανάμεσα σε δυο περιόδους αστικής ανάπτυξης που εναλλάχθηκαν απότομα στην Ελλάδα.

Κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, οι ακτήμονες εργάτες ζούσαν σε πολύ υψηλά επίπεδα φτώχειας. Αμέσως μετά το 1922 όμως ο οικιστικός τους χώρος μεταμορφώνεται. Επικρατεί η προλεταριακή στέγαση και διευρύνεται η ιδιοκατοίκηση στις φτωχογειτονιές.

Ο οικιστικός χώρος της εργατικής τάξης, ορίζεται από τη γη, την κατοικία και τον πολεοδομικό ιστό με όλα τα εμπορεύματα κι αγαθά συλλογικής κατανάλωσης. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εργατική τάξη και το χώρο της πόλης παίρνει μορφή τη στιγμή που διαμορφώνεται ελληνικό προλεταριάτο. Συμβατικό σημείο τομής είναι το 1909.

## 1.Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΕΡΧΕΤΑΙ...ΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ Ο ΟΙΚΙΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ;

Κατά την έξοδο από το πρακαπιταλιστικό παρελθόν, οι συνθήκες διαβίωσης του προλεταριάτου, η εμφάνιση της «εργατικής αριστοκρατίας», η έξοδος προς τα προάστια και άλλες διαδικασίες, είναι χαρακτηριστικά της επικράτησης του καπιταλισμού.

Πριν από την επικράτηση του καπιταλισμού στην Ευρώπη οι πόλεις έπαιζαν βασικά πολιτικό ρόλο, αλλά ήταν επίσης κέντρα εμπορίου, χρηματιστικών δραστηριοτήτων και βιοτεχνικής παραγωγής. Οι κοινωνική συγκρότηση των πρώτων πόλεων είχε δύο πλευρές: α) μια μικρή μη-παραγωγική «κυβερνώσα ελίτ» (τους γαιοκτήμονες και τους ευγενείς) και β) μια μεγάλη παραγωγική μάζα κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Στα πλαίσια της παραπάνω κοινωνικής δομής τα περιθωριακά στρώματα αθροίζονταν σαν μια υπολειμματική κατηγορία. Από γεωγραφική άποψη, ο κοινωνικός διαχωρισμός συνοδευόταν από έναν αυστηρά κοινωνικό διαχωρισμό στο χώρο της πόλης. Οι πλουσιότεροι κατοικούσαν σε γειτονιές «γκέτο πλουσίων» στο κέντρο, όπου η πρόσβαση στις διοικητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες ήταν άμεση. Το κοινωνικό γόητρο μειωνόταν με την απομάκρυνση από το κέντρο.

Θεμελιώδης διαφορά των προκαπιταλιστικών πόλεων, με τις μετέπειτα καπιταλιστικές ήταν ότι η γη θεωρούνταν αντικείμενο χρήσης και όχι ανταλλαγής ή εκμετάλλευσης: είχαν αξία χρήσης και όχι ανταλλακτική αξία. Οι στάσεις και αξίες για την ιδιοκτησία δεν ήταν ακόμη κτητικές. Αφορούσαν την κοινωνική συναναστροφή και την πολιτική ένταξη. Οι βιοτέχνες με στοιχειώδη οικονομική υπόσταση άνηκαν όλοι σε συντεχνίες και ήταν ιδιοκτήτες κάποιας ακίνητης περιουσίας, που περιλάμβανε τον επαγγελματικό χώρο για την εξάσκηση της τέχνης τους,



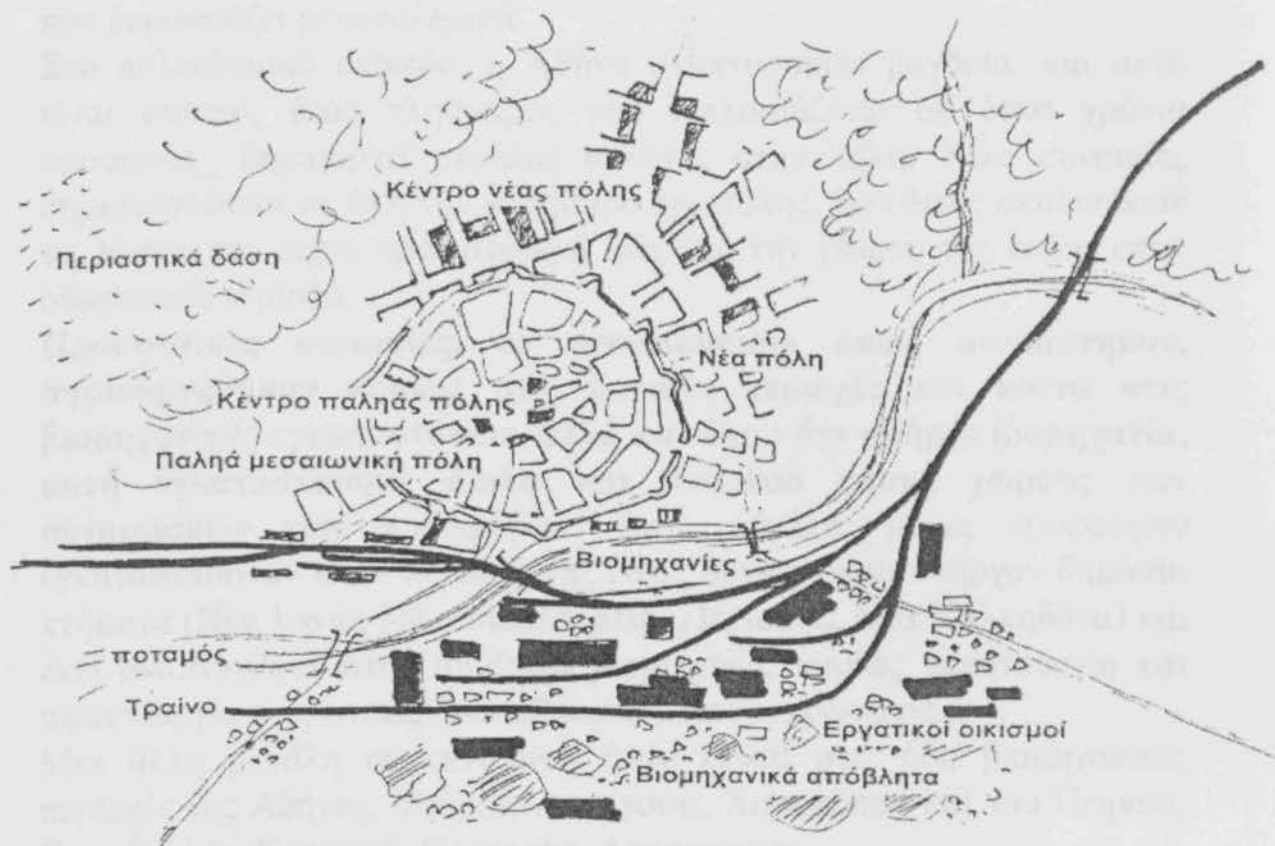
Ο μετασχηματισμός αυτού του γεωγραφικού μοντέλου διήρκεσε για μια μεγάλη περίοδο από το 16<sup>ο</sup> ως το 18<sup>ο</sup> αιώνα, περίοδος περάσματος στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Σταδιακές ήταν και οι αλλαγές στον οικιστικό χώρο. Επίσης σημαντική διαφορά της Φεουδαρχίας από τον Καπιταλισμό ήταν ο εκχρηματισμός της οικονομίας, με άμεσο αποτέλεσμα, το έδαφος να αρχίσει να θεωρείται ως αγαθό, ένα εμπόρευμα:

Η αγορά γης εμφανίστηκε στις ευρωπαϊκές πόλεις πολύ πριν από την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η γαιοκτησία έγινε ανεξάρτητη από τη χρήση του εδάφους και ο ανταγωνισμός για την κατάληψή της απαντάται ήδη το δέκατο έκτο αιώνα. Η γη εμπορευματοποιήθηκε σταδιακά, για να μετατραπεί από αξία χρήσης σε ανταλλακτική αξία.

Στο μεταξύ κυριαρχούσε ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.

Ο καπιταλισμός ως μορφή ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής εμφανίστηκε λοιπόν, το δέκατο έκτο αιώνα, όταν η εργατική δύναμη μετατρέποταν σε εμπόρευμα. Ως μορφή όμως ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας, ο καπιταλισμός ξεκίνησε με τη «βιομηχανική επανάσταση». Ο μετασχηματισμός δεν αφορούσε, βέβαια, μόνο τη βιομηχανία, αλλά και το σύνολο της κοινωνίας, των πολιτισμικών προτύπων και των νοοτροπιών. Ο γεωγραφικός χώρος άλλαζε κι αυτός.

Η πρωτοεμφανιζόμενη βιομηχανία ακολουθούσε τις πηγές ενέργειας και πρώτων υλών, τους κόμβους και τους δρόμους μεταφορών.



Τυπική συγκρότηση βιομηχανικής πόλης του 19ου αιώνα στην Ευρώπη.

Αυτή η σύνδεση εργασίας –κατοικίας και η σταδιακή και συνεχόμενη αύξηση και περιθωριοποίηση του πρωτοεμφανιζόμενου προλεταριάτου οδήγησε στην δημιουργία νησίδων συνοικισμών με αποκλειστικούς κατοίκους αυτές τις ομάδες.

Λόγω των προβλημάτων που προέκυψαν από την άναρχη οικοδόμηση των οικισμών και τις ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης με την παρέμβαση του κράτους, συνέχισαν να υπάρχουν με πιο ανθρώπινες συνθήκες ζωής αλλά υποβαθμίζοντας την υπόλοιπη πόλη και την ίδια την εργατική τάξη.

Ανάλογοι συνοικισμοί αναπτύχθηκαν και στην Ελλάδα από τις αρχές του αιώνα (με τα πρώτα βήματα της εκβιομηχάνισης της χώρας) ,ιδιαίτερα στην Αθήνα και τον Πειραιά.

Στην Ελλάδα κατά την καπιταλιστική ανάπτυξη, αρχίζει περίοδος καταστροφής της ελληνικής επαρχιακής πόλης και η ραγδαία ανάπτυξη της Αθήνας, και το φαινόμενο αυτό συνεχίστηκε και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Αθήνα με τον Πειραιά, από, τους **453.0.37** κατοίκους που είχε το 1920, έφθασε το 1928 τους **801.622** από τους οποίους οι **222709** ήταν πρόσφυγες από την Μικρασία, ενώ το 1940, έφθασε το **1.124.098** κατοίκους. Έτσι, το 1907 η Αθήνα είχε το 9.5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας, ενώ το 1920 το 8.19% (έχει προστεθεί στην επικράτεια μια ακόμη μεγάλη πόλη, η Θεσσαλονίκη], το 1928 το 12.92% και στο τέλος του Μεσοπολέμου, το 1940 έφθασε το 15.32%, ποσοστό που διπλασιάζει μεταπολεμικά.

Στο πολεοδομικό επίπεδο, η Αθήνα αναπτύσσεται ραγδαία, και αυτό είναι φυσικό, ένας πληθυσμός που διπλασιάζεται σε δέκα χρόνια προφανώς\_ δημιουργεί μεγάλες αλλαγές στην πόλη. Νέες συνοικίες δημιουργούνται σε όλη την περίμετρο της πόλης, που όμως ακολουθούν τις τάσεις που είχαν προδιαγραφεί ήδη από την γένεση της πόλης στην οθωμανική περίοδο.

**Προσφυγικές συνοικίες, οι «συνοικισμοί»** όπως ονομάστηκαν, δημιουργήθηκαν κυρίως στις δυτικές περιοχές και κοντά στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, αλλά και όπου δεν υπήρχε βιομηχανία, αυτή εγκαταστάθηκε δίπλα και ανάμεσα στους χώρους των συνοικισμών των προσφύγων. Έτσι, μεγάλες μάζες προσφύγων εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Νέας Ιωνίας όπου υπήρχαν δημόσια κτήματα (Νέα Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια, Περισσός, Νέα Χαλκηδόνα) και εκεί αναπτύχθηκε στην συνέχεια βιομηχανία, κυρίως ταπητουργία και υφαντουργία στις οποίες ήταν εξοικειωμένοι οι πρόσφυγες.

Μια άλλη μεγάλη συγκέντρωση ήταν κοντά στις ήδη βιομηχανικές περιοχές της Αθήνας, Ταύρος, Δουργούτι, Χαροκόπου και του Πειραιά, Κορυδαλλός, Κοκκινιά, Κερατσίνι, Δραπετσώνα.

Άλλες συγκεντρώσεις ήταν εκτός πόλης αλλά και εκτός βιομηχανίας, όπως το Περιστέρι και το Αιγάλεω όπου γρήγορα αναπτύχθηκε εκεί η βιομηχανία ενώ σε άλλες περιοχές οι οικισμοί εγκαταστάθηκαν απλά έξω από την πόλη (Καισαριανή, Υμηττός, Βύρωνας, Νέα Καλλικράτεια, οι κάτοικοι των οποίων κατά μεγάλο μέρος απασχολήθηκαν στα γύρω λατομεία ή γενικά στην πόλη ως οικοδόμοι κ.λπ.

## **2.Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1920-1960.**

### **ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.**

Στα σαράντα αυτά χρόνια της σχεδόν απόλυτης αδρανείας του Κράτους στον τομέα της κατοικίας, έγινε, αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, μια απότομη μεταβολή. Μια σειρά από απροσδόκητα και μεγάλης κλίμακας γεγονότα, καθ' όλη την περίοδο 1920 - 1960, υποχρέωναν το Κράτος να επέμβει σ' αυτόν τον τομέα και να αναπτύξει μεγάλης κλίμακας πρωτότυπα και φιλόδοξα — για τα πρότυπα της εποχής εκείνης — προγράμματα κατοικίας.

Αυτά τα απροσδόκητα γεγονότα είναι:

- Η κολοσσιαία εισροή προσφύγων
- οι μεγάλης κλίμακας σεισμοί,
- η εξαιρετικά εκτεταμένη σε όλη την επικράτεια καταστροφή κατοικιών και οικισμών κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο
- ο ταυτόχρονος εμφύλιος πόλεμος (1940-1949), που κατ' αναλογία ήταν η πιο σοβαρή στην Ευρώπη.
- τα μικρότερης κλίμακας προβλήματα κατοικίας που οφείλονται στις πλημμύρες, στις καταιγίδες, στους αναδασμούς, στη δημιουργία εκτεταμένων περιοχών τρωγλών κ.λπ.

Αποτέλεσμα αυτών ήταν να αναπτύξει το κράτος, κατά την περίοδο αυτή, μια πολιτική, σύμφωνα με την οποία η κατοικία ήταν ευθύνη του κράτους μόνον σε περιπτώσεις επείγουσες και επιτακτικές.

Το Κράτος, ήταν ανέτοιμο για την αντιμετώπιση αυτών των μεγάλης κλίμακας προγραμμάτων κατοικίας. Δεν είχε τον απαραίτητο διοικητικό μηχανισμό για τη διαχείριση τους, Έλειπε η σχετική νομοθεσία, έλειπαν τα κεφάλαια, έλειπε το ειδικευμένο προσωπικό. Η ενχώρια αγορά οικοδομικών υλικών και εξοπλισμού, κατασκευαστών, εργολάβων και οικοδόμων, ήταν, το λιγότερο, ανεπαρκώς ανεπτυγμένη για την αντιμετώπιση αυτής της κλίμακας προγράμματα κατοικίας. Παρ' όλα αυτά, στις περισσότερες περιπτώσεις, επετεύχθει μια απροσδόκητα γρήγορη οργάνωση, που εξυπηρέτησε τον σκοπό της εκπληκτικά καλά, λαμβανομένων υπ' όψη των δυσμενών συνθηκών. Την περίοδο εκείνη μέσα στην οποία, έπρεπε να εξελιχθούν αυτά τα προγράμματα, η Ελλάδα ήταν πολύ φτωχή.



Το κατά κεφαλήν εισόδημα έφθανε τα \$200 (τρεχούσης αξίας) στο 1938, έχοντας ξεκινήσει από τα \$100, ακριβώς αμέσως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η εξαιρετικά εκτεταμένη καταστροφή του πλούτου της χώρας, κατά του Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μείωσε αυτό τον δείκτη περισσότερο από 50% της αξίας του, ακριβώς πριν αυτό τον Πόλεμο. Το προπολεμικό επίπεδο επιτευχθεί, υστέρη από εντατικές προσπάθειες, κατά τα μέσα της δεκαετίας του '50, για να ακολουθήσει στη συνέχεια μια ταχεία οικονομική ανάπτυξη. Πρέπει επίσης να τονίσουμε, ότι αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από πολιτική και διοικητική αστάθεια, με μικρές μόνο περιόδους εξαίρεσης αυτού του κανόνα.

Μια σειρά από δυσχέρειες (π.χ. εξωτερική πολιτική, οικονομικά προβλήματα, περιλαμβανομένου του πολύ μεγάλου πληθωρισμού του τέλους του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κοινωνικά προβλήματα, ανεπαρκής τεχνολογική ανάπτυξη, μεγάλη ανεργία και υποαπασχόληση, δημογραφικά προβλήματα λόγω του μεγάλου ρυθμού μεταναστεύσεως κ.λπ.) συσσωρεύτηκαν, καθιστώντας ακόμη πιο δύσκολο τον χειρισμό της κατάστασης.

Στον τομέα της κατοικίας, μια φωτεινή νότα εξασφαλιζόταν από την ύπαρξη της παράδοσης και τις γενικά ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες της χώρας. Αυτοί οι παράγοντες ελάφρυναν σε κάποιο βαθμό το οπωσδήποτε καταθλιπτικό και μεγάλης κλίμακας πρόβλημα της κατοικίας που ήδη παραθέσαμε. Όταν όμως αυτή η παράδοση διατηρούταν και συνδυαζόταν με τις αξίες και τις συνήθειες, βοήθησε τους κατοίκους να δώσουν ευφυείς και συχνά καλλιτεχνικά επιτυχημένες λύσεις, ακόμη και όταν διέθεταν τα πλέον απλά, φθηνά και πρόχειρα μέσα.

## ΓΕΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

### **1. Κατοικία προσφύγων**

#### **α. Το πρόβλημα**

Η εισροή Ελλήνων προσφύγων, διαφόρου προελεύσεως, στη χώρα, στο τέλος και αμέσως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε αναλογίες τέτοιες που ξεπερνούσαν κατά πολύ τις δυνατότητες της χώρας για μια κανονική απορρόφησή τους. Αυτή η εισροή άρχισε, σε μικρότερη κλίμακα, στα μέσα της δεκαετίας του 1910, αλλά εντάθηκε στη συνέχεια. Η Ρωσική επανάσταση του 1917 είχε σαν αποτέλεσμα την άφιξη μεγάλου αριθμού Ελλήνων από τη Ν. Ρωσία (κυρίως από περιοχές του Καυκάσου), κατά το 1917 - 18, ακολούθησε η ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Βουλγαρία σαν αποτέλεσμα της συνθήκης του Νειγύ (1919) και πάνω απ' όλα η κολοσσιαία άφιξη Ελλήνων άπα τη Μικρά Ασία (1922) και η επακόλουθη ανταλλαγή των πληθυσμών, σε εφαρμογή



της Συνθήκης της Λωζάνης (1923). Όλα αυτά ανέβασαν το συνολικό αριθμό των προσφύγων σε **1.400.000** και ο αριθμός αυτός έπρεπε να απορροφηθεί από μια χώρα με **4.000.000** περίπου κατοίκους (χώρα που ο πληθυσμός της το 1907 ήταν ακόμη **2.600.000**). Επιπλέον, η άφιξη αυτή των προσφύγων, κυρίως των προερχομένων από τη Μικρά Ασία, γινόταν κατά μεγάλα και απότομα κύματα που καθιστούσαν την απορρόφησή τους ακόμη πιο δύσκολη. Οι περισσότεροι πρόσφυγες ήρθαν με τέτοιες συνθήκες ώστε δεν κατόρθωσαν να διασώσουν ούτε το πλέον ελάχιστο μέρος των περιουσιών των και των αγαθών τους και έφθασαν στην Ελλάδα μη κρατώντας τίποτε στα χέρια τους, με όλη την σημασία της λέξεως.

**Από οικονομική άποψη**, παράλληλα με μία αρχική και πολύ βασική «φιλανθρωπική», θα λέγαμε, βοήθεια (τρόφιμα, ρούχα, φάρμακα, σκηνές, κ.λ.π), **οι πληθυσμοί έπρεπε να ενσωματωθούν στο παραγωγικό.**

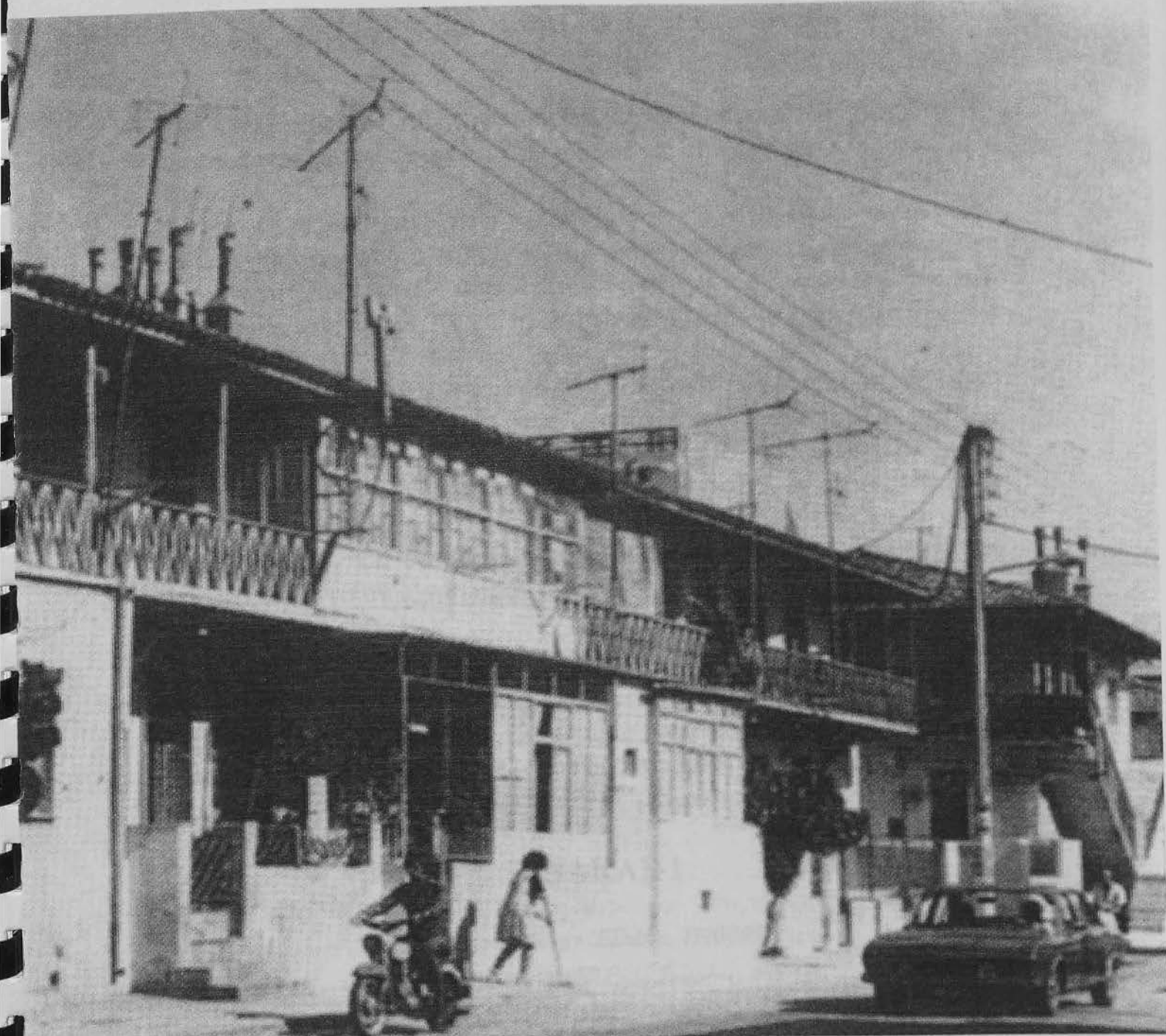
Απαιτούνταν γι' αυτό ένα τεράστιο στο σύνολο του έργο:

- για την εγκατάσταση
- την εκπαίδευση
- τον εξοπλισμό και την εν γένει συμπαράσταση αυτού του πληθυσμού.

**Από κοινωνική άποψη**, έπρεπε πρώτα να ξεπεραστούν, αφ' ενός η έχθρα του εγχωρίου πληθυσμού, πού σε πολλές περιπτώσεις αντιμετώπισε τους πρόσφυγες («εμείς» και «αυτοί οι πρόσφυγες») σαν σφετεριστές της ζωής τους, όπως επίσης οι εσωτερικές προστριβές λόγω της αναπόφευκτης αναμίξεως -προσφύγων, που ανήκαν προηγουμένως σε πολύ διαφορετικά κοινωνικά και οικονομικά επίπεδα.

Λόγω των καλύτερων συνθηκών ζωής οι περισσότεροι πρόσφυγες ήθελαν να εγκατασταθούν στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, παρ' ότι η ορθή οικονομική πολιτική απαιτούσε την, κατά κύριο λόγο, αποκατάσταση τους στις αγροτικές περιοχές. Έτσι υπήρχε μια συνεχής σύγκρουση της Κυβερνήσεως και των προσφύγων.

Προτού αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της κατοικίας των προσφύγων, έπρεπε να αντιμετωπιστεί το ευρύτερο θέμα του καθορισμού των θέσεων που έπρεπε να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες, μέσα σε όλη τη χώρα. Τελικά, ένας μεγάλος αριθμός χρειάστηκε να αποκατασταθεί μέσα ή γύρω από τις μεγάλες πόλεις, παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης για να αυξηθεί το ποσοστό που θα εγκαθίσταντο στις αγροτικές περιοχές. Σε γενικές γραμμές, οι μισοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις αγροτικές περιοχές και οι άλλοι μισοί στις αστικές- περίπου 500.000 εγκαταστάθηκε στα περίχωρα των Αθηνών και του Πειραιώς, διπλασιάζοντας έτσι τον πληθυσμό τους.



" Κτίρια διαμερισμάτων»:

Τα κτίρια διαμερισμάτων άρχισαν να κτίζονται στο τέλος της δεκαετίας του 1920 και κυρίως στη δεκαετία του 1930 (ως τετραώροφα χωρίς αναβατήρα, π.χ. ο Οικισμός «Νικαίας», αλλά, ουσιαστικά, χωρίς καμία διαμόρφωση της περιοχής

Ο κύριος όγκος των κανονικών κατοικιών των προσφύγων, αστικών και αγροτικών, ολοκληρώθηκε μια δεκαετία μετά την άφιξη των προσφύγων. Αργότερα, όταν το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας ανέλαβε την ευθύνη, το κύριο αντικείμενο πλέον ήταν η εξάλειψη των τρωγλών που δημιουργήθηκαν από το τμήμα αυτό των προσφύγων που το κράτος δεν είχε καταφέρει να αποκαταστήσει μέσω των «κανονικών» προγραμμάτων του. Αυτό χρειάστηκε άλλα 40 χρόνια για να ολοκληρωθεί.

Μετά το 1924 η αποκατάσταση των προσφύγων εισέρχεται σε νέα φάση και εποπτεύεται από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), τυπικά αυτόνομο υπερεθνικό οργανισμό, που όμως λειτουργεί κάτω από την άμεση εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών σε συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση.

Το 1928, όταν πια σταματούν αυτές οι μετακινήσεις, η κατανομή του ελληνικού αστικού πληθυσμού έχει διαμορφωθεί ως εξής:

- ντόπιοι 39%
- πρόσφυγες 27,7%
- εσωτερικοί μετανάστες 33,3%.

Το διάστημα 1920-28 ο πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας διπλασιάστηκε, εμφανίζοντας μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 7,4%, μοναδικό οτά χρονικά της πόλης (Πίνακας 1).

## ΠΙΝΑΚΑΣ 1

*Άστικοποίηση στην Ελλάδα, 1920-1951*

	1920	1928	1940	1951
Πληθυσμός πρωτεύουσας*	453.042	802.000	1.124.109	1.378.586
% της Ελλάδας	8,19	12,93	15,30	18,05
% ελληνικού αστικού πληθυσμού	40,15	43,30	46,50	47,90
% ελληνικού πληθυσμού σε πόλεις (έκτός πρωτεύουσας) με πληθυσμό:				
άνω των 10.000 κατοίκων	12,21	16,97	17,50	19,65
άνω των 20.000	8,21	12,47	8,50	14,85
άνω των 100.000	3,11	3,77	3,79	3,93
Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης της πρωτεύουσας, %		7,40	2,85	1,87

\* Στά διοικητικά όρια του Πολεοδομικού Συγκροτήματος τό 1989.

Πηγή: Έπεξεργασία στοιχείων Παραρτήματος, πίνακα 1.02.



Οι πρόσφυγες είναι πολυάριθμοι στην Αθήνα, αλλά περισσότερο στον Πειραιά και την Καλλιθέα (Πίνακας 2).

## ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Πρόσφυγες στον πληθυσμό της πρωτεύουσας, 1928

	Συνολικός πληθυσμός*	Αριθμός προσφύγων Σύνολο**	Από Μ. Ασία	Πρόσφυγες % του συνολικού πληθυσμού
Αθήνα	459.211	129.380	119.420	28,17
Πειραιάς	251.659	101.185	94.683	40,21
Καλλιθέα	29.659	15.516	14.036	52,32
Σύνολο συγκροτήματος***	740.526	246.081	228.139	33,23
Σύνολο Ελλάδας	6.204.684	1.221.849	1.069.957	19,68
Αθήνα % της Ελλάδας	11,93	20,14	21,32	

Οι ρυθμοί αστικοποίησης επιβραδύνονται κατά τη δεκαετία του 1930 και πέφτουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα κατά τη δεκαετία του 1940. Η διαδικασία αστικοποίησης φαίνεται να περιορίζεται στις μεγάλες πόλεις το 1928-40 ιδίως στην Αθήνα και στα προάστια, αφού οι κεντρικές συνοικίες του Πειραιά ήδη αρχίζουν να χάνουν πληθυσμό. Η πρωτεύουσα εξελίσσεται σε πολεοδομικό συγκρότημα που ξεπερνά το 1.000.000 κατοίκους κατά τη δεκαετία του 1930.

Στην περίπτωση της Αθήνας και του Πειραιά οι προσφυγικοί οικισμοί δημιουργήθηκαν σαν ανεξάρτητοι δορυφόροι, μακριά από τις παρυφές της κτισμένης περιοχής. Όμως με το χρόνο η πόλη εξαπλώθηκε, ξεπέρασε τους οικισμούς αυτούς και έτσι βρέθηκαν αυτοί μέσα στην οικοδομημένη συνεχή περιοχή της πόλης. Θα μπορούσε κάποιος να βγάλει το λογικό συμπέρασμα ότι η ζωή των προσφύγων είχε συνυφανθεί στη γενική ζωή των Αθηνών και οι προσφυγικοί συνοικισμοί να συνιστούν ανεξάρτητα στοιχεία..

Τουλάχιστον 50% από τις αρχικές προσφυγικές οικογένειες, ζούσαν ακόμη και το 1974 στον αρχικό προσφυγικό οικισμό, μαζί με τη 2η ή 3η γενεά..

Με τον καιρό όμως, αλλά εξαιρετικά αργά, οι οικισμοί εξελίσσονται ώστε να μοιάζουν όλο και περισσότερο με την υπόλοιπη γύρω πόλη, τόσο στην αρχιτεκτονική εμφάνιση (με τροποποιήσεις, προσθήκες και αντικαταστάσεις με νέα σπίτια) όσο και κοινωνικά.

Οι πρόσφυγες του 1922 αναλογούσαν περισσότερο από ένας πρόσφυγας σε κάθε τέσσερις κατοίκους.

Παρ'όλες τις δύσκολες συνθήκες που είχε να αντιμετωπίσει το κράτος πέτυχε να ενσωματώσει ομαλά 1,4 εκατομμύριο πρόσφυγες στην οικονομία και στην όλη ζωή της χώρας.



Παρ' ότι δεν κατέστη δυνατό να αποφευχθεί στις πρώτες φάσεις του σχεδίου, η δημιουργία τρωγλών, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές, στην πραγματικότητα πέτυχε την ολοκληρωτική εξάλειψη τους, έστω και αν γι' αυτό απαιτήθηκε πολύ χρόνος.

Όλα τα παραπάνω δεν δικαιολογούν το γεγονός ότι υπάρχουν διαχωρισμοί στην κατοικία, ώστε να υπάρχουν εργατικές κατοικίες, οι οποίες ακόμα και η σημερινή κατασκευή τους το «φωνάζει» αισθητικά.

## ΧΑΡΤΗΣ 1

*Προσφυγική αποκατάσταση στην Αττική, 1923-26*



*Πηγή: Κοινωνία τών Έθνών 1926, μοναδικός χάρτης*

Αν και η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να καταφύγει στον εξωτερικό δανεισμό προκειμένου να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες, σε μια περίοδο που είχε συρρικνωθεί η χρηματοδότηση του δημόσιου χρέους από άδηλους πόρους, τα δάνεια αυτά έθεσαν σε κίνηση τις εγχώριες παραγωγικές δυνάμεις και συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη. Η επιχείρηση αποκατάστασης των προσφύγων διεύρυνε

την εσωτερική αγορά και ανακατένειμε το αγροτικό εισόδημα. Οι ίδιοι οι Μικρασιάτες έδωσαν δημιουργική ώθηση στην οικονομία

Στα μέσα της δεκαετίας του 1920, οι ελπίδες για «απογείωση» της ελληνικής οικονομίας δεν ήταν αβάσιμες. Οι πρόσφυγες είχαν τονώσει την οικονομική δραστηριότητα.

Στον **αγροτικό τομέα**

- εφάρμοζαν για πρώτη φορά την αμειψισπορά και την πολυκαλλιέργεια και εισήγαγαν νέα φυτά, δίνοντας το παράδειγμα στους συντηρητικούς Έλληνες αγρότες.
- Οι Σμυρνιώτες και οι Κωνσταντινοπολίτες έδιναν νέα πνοή στο εμπόριο.
- Οι ρυθμοί της εκβιομηχάνισης επιταχύνονταν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι πρόσφυγες ενσωματώνονταν κυρίως ατή βιομηχανία και την αναζωογονούσαν με νέο ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, καταναλωτική αγορά και επιχειρηματικές ικανότητες.

Η είσοδός τους *«είχε ως αποτέλεσμα τη μεταφορά ολόκληρων βιομηχανιών από τη μια ακτή του Αιγαίου στην άλλη»*<sup>4</sup>

Έργο της ΕΑΠ<sup>5</sup> ήταν πρωτίστως, και συμφωνά με το Πρωτόκολλο, η αποκατάσταση των προσφύγων σε παραγωγικές δραστηριότητες. *«ο πρόσφυγας της πόλης πρέπει προπάντων να εγκατασταθεί κάπου όπου θα είναι σε θέση να συνεχίσει την εξάσκηση του επαγγέλματος του, ή κάποιου επαγγέλματος, χωρίς το οποίο ή εξασφάλιση οποιασδήποτε κατοικίας, εκτός του ότι θα του ήταν άχρηστη, θα μπορούσε επίσης να βλάψει και τα συμφέροντα του»*<sup>6</sup>

Η ΕΑΠ αμέσως συνειδητοποιούσε ότι είχε να αποκαταστήσει πληθυσμούς με αστική προέλευση: η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων προερχόταν από απασχολήσεις σχετικές με το εμπόριο, τη βιομηχανία και τα ελεύθερα επαγγέλματα.

Στην κοινωνική δομή πολλών αστικών κέντρων της Μικρής Ασίας κυριαρχούσαν Έλληνες. Επειδή όμως η εκβιομηχάνιση προχωρούσε με αργά βήματα, ελάχιστοι ήταν εργάτες. Το ίδιο διαπιστώθηκε και στους τόπους της νέας εγκατάστασης.

Σε έρευνα στη Νέα Ιωνία, βόρεια της Αθήνας, το 1964 συμπέρανε ότι από τους γονείς των ερωτώμενων, που ήταν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, οι περισσότεροι εξασκούσαν στον τόπο προέλευσης μη-αγροτικά επαγγέλματα, ακόμα και όταν κατοικούσαν στην ύπαιθρο.<sup>7</sup>

Παρ' όλο που η ΕΑΠ δεν ήταν σε θέση να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες **ανάλογα** με την προηγούμενη ασχολία τους, ήδη το 1928 είχαν στραφεί προς αστικά επαγγέλματα.

4. (Πεντζόπουλος, 1962)

5. ΕΑΠ : Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων

6. (Κοινωνία των Εθνών, 1927)

Στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, οι πρόσφυγες έτειναν να απασχολούνται σε μεγάλη κλίμακα στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, καθώς και στη γενική κατηγορία των «εργατοϋπαλλήλων» (Πίνακας 18). Πέρα από την είσοδο των προσφύγων, η ελληνική βιομηχανία ωφελήθηκε από σειρά ευνοϊκών συγκυριών, όπως οι πόλεμοι, η προστατευτική πολιτική, η υποτίμηση του νομίσματος.

Κατά το διάστημα 1923-39, η ακαθάριστη αξία της παραγωγής στη μεταποιητική βιομηχανία επεκτεινόταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 5,5% κατά κεφαλή, πράγμα που διαφοροποιούσε την Ελλάδα από τις συνθήκες στασιμότητας στην υπόλοιπη Ευρώπη<sup>8</sup>.

Οι επενδύσεις το 1923-9 ήταν αξιοληπτές, αν και προσανατολίζονταν ακόμα προς παραδοσιακούς κλάδους, όπως η υφαντουργία και τα τρόφιμα.<sup>9</sup> Η σύνθεση της ελληνικής βιομηχανίας μετατοπιζόταν πάντως, αργά, προς τις βιομηχανίες παραγωγικών αγαθών.

#### **4. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΕΡΓΑ**

Η είσοδος των προσφύγων είχε ακόμα εντονότερες επιπτώσεις στους τομείς της οικοδόμησης και των τεχνικών έργων. Η κυβέρνηση τους χρησιμοποίησε για την κατασκευή προγράμματος δημοσίων έργων μεγάλης κλίμακας, στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν τα δίκτυα άρδευσης και ύδρευσης, η επέκταση του ηλεκτροφωτισμού, η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, τα αστικά μεταφορικά μέσα.

**Ως το 1929 περίπου, σημαντικό αριθμό προσφύγων απορρόφησε επίσης η οικοδόμηση των συνοικισμών τους..**

Με την έξαρση της οικοδομικής δραστηριότητας στην Αθήνα, μεγάλος αριθμός εργατών απασχολήθηκε στην κατασκευή κατοικιών και πολυκατοικιών. Φαινόμενο που παρατηρούμε και σήμερα στην κατασκευή των Ολυμπιακών έργων.

**«Όπου κινείται ή οικοδομή, κινούνται τα πάντα»<sup>10</sup>.**

Η οικοδόμηση έδωσε ώθηση και στις βιομηχανίες οικοδομικών υλικών. Η ξυλεία εξακολουθούσε να εισάγεται, αλλά τα τούβλα, το κονίαμα και τα κόκκινα κεραμίδια για τις στέγες παράγονταν τοπικά, με εργατικό δυναμικό κυρίως τους ανειδίκευτους πρόσφυγες εργάτες.<sup>11</sup>

**Σε μεγάλο βαθμό, η εκβιομηχάνιση μπορεί να αποδοθεί στους πρόσφυγες.**

Οι τέσσερις πρώτοι προσφυγικοί συνοικισμοί της Αθήνας και του Πειραιά (Νέα Ιωνία, Καισαριανή, Βύρωνας, Κοκκινιά) εξελίχθηκαν σε βιομηχανικές κοινότητες, χάρη στην πρωτοβουλία των προσφύγων και την πολιτική της ΕΑΠ.

7. (Sandis, 1973)

8. (Κουτσούμάρης, 1963)

9. (Ρηγίνος, 1987)



Οι μελετητές συχνά τονίζουν τον προλεταριακό χαρακτήρα των προσφυγικών συνοικισμών και την αριθμητική υπεροχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό τους.

Το 1926, «στις προσφυγικές συνοικίες της 'Αθήνας και του Πειραιά λειτουργούν ήδη 36 βιομηχανικές επιχειρήσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται 27 ταπητοβιομηχανίες, 4 υφαντήρια, ένα εργοστάσιο χρωστικών και χημικών προϊόντων, μια σοκαλατοποιία, ένα εργοστάσιο που παράγει καρφιά, και εργαστήρια κεραμικής, ενώ κατασκευάζεται ήδη ένα εργοστάσιο ελαστικών. Τα καταστήματα αυτά απασχολούν 342 άντρες και 4.532 γυναίκες. Πολιτική της Επιτροπής ήταν από την αρχή να ενθαρρύνει την εγκατάσταση βιομηχανιών στους συνοικισμούς της. Αν και η κατασκευή μεγάλων βιομηχανικών καταστημάτων και η ανάπτυξη του λιμανιού εξασφάλισαν δουλειά σε πολλούς από τους πρόσφυγες που εγκατέστησε η Επιτροπή στον Πειραιά, δεν έγινε το ίδιο παντού.

#### **4.1 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΤΟΝ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ.**

Γύρω από τη βιομηχανική ζώνη από το λιμάνι ως την Αθήνα, δημιουργήθηκαν αργότερα τα μεγάλα εργατικά προάστια του Πειραιά: ,η Κοκκινιά,, η Δραπετσώνα,, το Κερατσίνι.. Οι συνοικίες αυτές περιτριγυρίστηκαν αμέσως από νέες βιομηχανίες, που έφταναν ως το Σκαραμανκά και το Πέραμα στα δυτικά, ως τον Αγ. Ιωάννη Ρέντη και τον Ταύρο, στα ανατολικά.

Στο βορειοανατολικό άκρο της νέας βιομηχανικής περιοχής, στη Νέα Ιωνία, συγκεντρώθηκαν ειδικευμένες υφάντριες που ανέπτυξαν την ταπητοβιομηχανία και αργότερα τη βαμβακουφαντουργία και τη βιομηχανία ετοιμών ενδυμάτων.

Με την έλευση των προσφύγων αναπτύχθηκαν και παραδοσιακές ελληνικές βιομηχανίες κοντά σε κοινότητες όπου αφθονούσε το εργατικό δυναμικό, σε περιοχές που διέθεταν μεγάλα οικόπεδα, και κοντά στους σταθμούς παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας.

1. Ο παραδοσιακός βιομηχανικός άξονας από το λιμάνι του Πειραιά ως την Αθήνα, ενισχύθηκε με αλευροβιομηχανίες, βυρσοδεψεία και εργοστάσια επεξεργασίας δερμάτων και παραγωγής οικοδομικών υλικών.
2. Οι ελαφρές βιομηχανίες και βιοτεχνίες χωροθετήθηκαν κοντά στο κέντρο της Αθήνας.
3. Η βαριά βιομηχανία συγκεντρώθηκε γύρω από τον κόλπο της Ελευσίνας, όπου η ΕΑΠ έχτισε προσφυγικό συνοικισμό το 1924.
4. Η τσιμεντοβιομηχανία του Κανελλόπουλου, ο Τιτάν, περιτριγυρίστηκε τώρα από χημικές βιομηχανίες, διωλιστήρια,



ελαιουργεία και, μετά το 1936, από μια μεγάλη έκταση για την καλλιέργεια και τη βιομηχανική επεξεργασία ρυζιού.

5. Η Ελευσίνα εξελίχθηκε σε βιομηχανική πόλη και το 1939 κηρύχθηκε εδώ βιομηχανική ζώνη.

Με την πολιτική της ΕΑΠ, η βιομηχανία, συνδέθηκε στενά με τους προσφυγικούς συνοικισμούς: διατηρήθηκε δηλ. η στενή εργασιακή πρόσδεση, που χαρακτήριζε τις συνοικίες του βιομηχανικού πληθυσμού στις αρχές του αιώνα. Με την αποκατάσταση των προσφύγων, η πρόσδεση εδραιώθηκε. Για πολλές δεκαετίες αργότερα, η σχέση εργασίας-κατοικίας στην Αθήνα παρέμεινε στενή. Οι βιομήχανοι του μεσοπολέμου δεν είχαν ανάγκη να χτίζουν ιδιωτικούς βιομηχανικούς οικισμούς σε απομακρυσμένες περιοχές: το έργο αυτό το ανέλαβε η ΕΑΠ (Χάρτης 1). Κοντά στις πυκνοκατοικημένες εργατικές συνοικίες έβρισκε εργατικό δυναμικό, αλλά και αναπτυγμένο συγκοινωνιακό δίκτυο.

Πόλεις* κατά φθίνουσα σειρά ποσοστού προσφύγων (1)	Συνολικός πληθυσμός		Πρόσφυγες		Ντόπιοι 1928 (6)	Μέσος ετήσιος ρυθμός πληθ. ανάπτυ. 1920-8		
	1920 (2)	1928 (3)	Απόλ. άρ. (4)	% (5)		Σύν. πληθ. (7)	Μή-πρόσφυγες (8)	
<i>Πόλεις κατά ποσοστό προσφύγων, που εγκαταστάθηκαν σ' αυτές:</i>								
Άνω του 30%	385.065	592.772	245.489	41,41	347.283	5,54	-1,28	
20-30%	81.600	109.266	25.964	23,76	83.302	3,72	0,26	
10-20%	182.883	216.461	28.090	12,98	188.371	2,13	0,37	
5-10%	71.555	87.700	6.552	7,47	81.148	2,58	1,59	
Κάτω του 5%	113.626	137.068	4.304	3,14	132.764	2,37	1,96	
Π.Σ. Πρωτεύουσας	453.042	802.000	228.139	28,45	573.861	7,40	3,00	
<b>ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥ</b>								
μεταξύ στηλών 5 και 8								-0,96
<i>Σύνολο ελληνικού πληθυσμού κατά κατηγορία οικισμών:</i>								
Άστικός πληθ.	1.193.838	1.945.267	538.538	27,68	1406.729	6,29	2,07	
Ήμαστικός	3.823.051	4.259.417	531.419	12,48	3727.998	1,36	-0,31	
Συνολικός πληθ.	5.016.889	6.204.684	1.069.957	17,24	5134.727	2,69	0,29	

\* Πόλεις με πληθυσμό άνω των 10.000 κατοίκων τό 1928, εκτός της πρωτεύουσας.

Πηγή: Έκτιμήσεις από απογραφές ΓΣΥΕ (1921, 1932, 1935).

## 5. ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ...Νέο ΚΥΜΑ ΜΙΚΡΟΤΕΡΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ

Εισροή προσφύγων στην Ελλάδα σε κλίμακα παρόμοια προς αυτή του 1922, και σε αναλογία με τις δυνατότητες της χώρας, ποτέ δεν έγινε ξανά. Άφιξη όμως προσφύγων, σε μικρότερη κλίμακα, χρειάστηκε να αντιμετωπιστεί επανειλημμένως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι βομβαρδισμοί του πολέμου και το μακελειό του Εμφυλίου, ιδιαίτερα στην επαρχία οδήγησαν σε νέο κύμα προσφύγων. Αυτοί ήρθαν κατά μάζες στις μικρές ή μεγάλες πόλεις, δημιουργώντας ένα πολύ οξύ και μεγάλης κλίμακας πρόβλημα. Πρώτο μέτρο ήταν η παροχή τροφής, ρούχων και προσωρινής κατοικίας (ξύλινα στέγαστρα ή άλλα παρόμοια) ώστε να μην ενθαρρυνθούν και γίνουν μόνιμοι αστοί κάτοικοι με διατήρηση της δυνατότητας επιστροφής τους στα χωριά. Το Υπουργείο Κοινωνικής Προνοίας έπρεπε να φροντίσει μ' αυτό τον τρόπο 700 ως 800 χιλιάδες πρόσφυγες. Όταν ο εμφύλιος πόλεμος τελείωσε, οι πρόσφυγες αυτοί μπόρεσαν, σχεδόν στο σύνολο τους, να γυρίσουν στα χωριά τους, και έγινε γρήγορη και ολοκληρωτική εκκαθάριση των προσωρινών οικισμών. Έτσι αποφευχθεί ο σοβαρός κίνδυνος να μετατραπούν οι προσωρινοί αυτοί οικισμοί, σε μόνιμες τρώγλες.

## 6. ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ : ΛΑΟΣ και ΚΟΛΩΝΑΚΙ

Η λεπτομερέστερη διερεύνηση της σύνθεσης του πληθυσμού των ελληνικών πόλεων και των μετακινήσεων του στην περίοδο του μεσοπολέμου, αποκαλύπτει μίαν αναπάντεχη διαδικασία: μια **διχοτομία ανάμεσα στις πόλεις των προσφύγων αφ' ενός και στις πόλεις των γηγενών αφ' ετέρου.**

Καθώς **500.000** πρόσφυγες έρχονταν να προστεθούν στο μισό εκατομμύριο κατοίκων της Αθήνας και του Πειραιά, το μοντέλο αστικής ανάπτυξης μετασχηματιζόταν ριζικά.

Ο έλεγχος της γης γύρω από το κέντρο περνούσε, σε μεγάλο βαθμό, στα χέρια των λαϊκών στρωμάτων και της εργατικής τάξης μετά το 1922. Η κυρίαρχη τάξη καθιέρωσε εξάπλωση της μικροϊδιοκτησίας. Η κρίσιμη κατάσταση, αλλά και τα κέρδη που δημιουργούσε η οικονομία της αστικοποίησης, άμβλυναν την αντίσταση των παραδοσιακών γαιοκτητικών και κεφαλαιοκρατικών συμφερόντων στο λαϊκό έλεγχο της γης της περιφέρειας. Το ίδιο πλαίσιο, και κυρίως το αίσθημα ανασφάλειας, έκανε τις κυριαρχούμενες τάξεις πολύ ευαίσθητες ως προς την έγγεια ιδιοκτησία. Κινητοποιήθηκαν, λοιπόν, για πολεοδομικά αιτήματα που φαίνονταν ξένα προς τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης των ευρωπαϊκών χωρών. Αυτό δεν σημαίνει πώς ήταν και πρωτόγνωρα. Η Αθήνα και ο Πειραιάς είχαν μετασχηματιστεί σε τριτοκοσμικούς πολεοδομικούς σχηματισμούς: ταχύτατα αναπτυσσόμενες πόλεις, όπου η

έγγεια ιδιοκτησία χρησιμοποιείται ως βαλβίδα ασφαλείας απέναντι στην αστάθεια της απασχόλησης και τη διάχυτη λαϊκή δυσαρέσκεια .

## **5.1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ : ΜΙΑ ΩΜΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

Η στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων είχε πολλαπλές επιπτώσεις στην κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας και του Πειραιά. Η πόλωση της μεσοπολεμικής κοινωνίας ήταν ορατή στον πολεοδομικό χώρο. Για πρώτη φορά στην ιστορία τους εφαρμόστηκε στις πόλεις ο ηθελημένος κοινωνικός διαχωρισμός. Οι κυρίαρχες τάξεις, νιώθοντας την απειλή των «επικίνδυνων τάξεων», των «μαζών», αποσύρθηκαν προσεχτικά στις αποκλειστικές τους συνοικίες. **Η πολιτική αποκατάστασης των προσφύγων δημιούργησε αμιγείς λαϊκές και εργατικές περιοχές**, με τις ανάλογες κατοικίες.. Ο διαχωρισμός ήταν τόσο σαφής κι εμφανής, ώστε ακόμα και σήμερα ο διαχωρισμός είναι εμφανής από τα όρια της συνοικίας με τα πρώτα σπίτια που συναντάμε.

Η σημερινή ελληνική πολεοδομική και οικιστική πολιτική διαμορφώθηκε στην Ελλάδα του μεσοπολέμου., στις ανακατατάξεις της προσφυγικής αποκατάστασης. Θεμελιώδεις νόμοι για την πολεοδόμηση και την οικιστική ανάπτυξη στη μεταπολεμική Ελλάδα ψηφίστηκαν τη δεκαετία του 1920.

Στα τρία χρόνια που λειτούργησαν οι διάφοροι φορείς προσφυγικής αποκατάστασης μαζί, κατασκεύασαν :

- 22.337 οικήματα στην Ελλάδα
- Η Υπηρεσία Διαχείρισης Αστικών Προσφυγικών Συνοικισμών ανέλαβε και νέες κατασκευές, όπως τα «Γερμανικά» στην άκρη της Κοκκινιάς
- Εκτός από τη νομοθεσία και τη στεγαστική πολιτική του κράτους (βασισμένη στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της αστικής τάξης), αναπτύχθηκαν για πρώτη φορά κινήματα στο χώρο της πόλης, όχι μόνο μεταρρυθμιστικά και συνεταιριστικά, αλλά και λαϊκά διεκδικητικά.

Με την οικιστική ανάπτυξη και την επέκταση της υποδομής, η μορφή του λεκανοπεδίου άλλαξε ριζικά. Μετά το 1922,ραγδαία,η Αθήνα και ο Πειραιάς περιτριγυρίστηκαν από συνοικισμούς και συνενώθηκαν σε ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα (Χάρτης 13).

Πρώτη κίνηση στο οικιστικό πρόγραμμα του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων, κι αμέσως έπειτα της ΕΑΠ. ήταν να παραλάβουν από την κυβέρνηση τρεις συνοικισμούς που απείχαν τουλάχιστον 4 χλμ. από την Αθήνα (Νέα Ιωνία, Καισαριανή, Βύρωνα), έναν κοντά στον Πειραιά, τη Νέα Κοκκινιά, όπου υπήρχε ήδη μια προσφυγική κοινότητα (Χάρτης 14). Χτίστηκαν αρχικά:



- 1764 κατοικίες, του Βύρωνα
- 1998 της Καισαριανής
- 3864 της Νέας Ιωνίας
- 400 του Υμηττού
- Το Παγκράτι ήταν η πρώτη περιοχή, όπου χτίστηκαν αρχικά 2,670 μόνιμες προσφυγικές κατοικίες
- 1.965 κατοικίες στην Καλλιθέα το 1925.<sup>12</sup>

Η καλπάζουσα οικιστική επέκταση, τόσο γύρω από αυτούς τους συνοικισμούς όσο και σε άλλα προάστια, επέφερε τεράστιες αλλαγές στην πολεοδομική δομή της πρωτεύουσας. Η γη στα περίχωρα και προάστια της πόλης της Αθήνας και του Πειραιά, ήταν σχεδόν ακατοίκητη ως το 1922. Μεγάλες κενές εκτάσεις χώριζαν την Αθήνα από τον Πειραιά, ενώ στα βόρεια διασπείρονταν τα μοναδικά προάστια του **πολεοδομικού συγκροτήματος**, μερικά μικρά χωριά (Χαλάνδρι, Μαρούσι, Καματερό), και τα νέα θέρετρα της αστικής τάξης, ιδίως η Κηφισιά.

Το 1920 η περιφέρεια συγκέντρωνε μόλις το :

- 5,9% του πληθυσμού του συγκροτήματος,

Το 1940, το:

- 43,8% του πληθυσμού της πρωτεύουσας κατοικούσε σε προάστια (Πίνακες 8 , 25).

Τα προάστια των αστών του δέκατου ενάτου αιώνα και οι προσφυγικοί συνοικισμοί εξελίχθηκαν σε δευτερεύοντες πυρήνες στην περιφέρεια της Αθήνας και του Πειραιά.

Η ανάπτυξη των προαστίων ήταν ταχύτατη. Με την έλευση των προσφύγων, οι παρυφές της πόλης ξαφνικά ζωντανεύουν. Ολόκληρες συνοικίες ιδρύονται εκ του μηδενός, κατ' αρχήν προσωρινά, αργότερα σε μόνιμες.

Κατά το διάστημα 1920-28 πύκνωσαν ταχύτατα οι περιοχές των συνοικισμών, δηλαδή τα προάστια του Πειραιά και τα βόρεια, νοτιοανατολικά και νότια προάστια. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί και τα βορειοδυτικά προάστια αναπτύσσονταν σταθερά καθ' όλη την περίοδο του μεσοπολέμου. Παράλληλα, επεκτάθηκαν και πύκνωσαν τα παλαιά χωριά. Κατά το 1930 η Αθήνα δεν έχανε τον δυναμισμό της ενώ ο Πειραιάς άρχιζε να «μαραζώνει» (Πίνακας 25).

**Πρέπει να τονίσουμε ότι ο αποκλεισμός και ο γεωγραφικός διαχωρισμός των προσφυγικών και προς εξέλιξη εργατικών οικισμών ήταν προμελετημένος, εσκεμμένος, ηθελημένος, σχεδιασμένος από την ΕΑΠ, από το κράτος .**

12. (Βασιλείου, 1944)



Το 1925, η κατάσταση είχε ήδη ξεφύγει από τα χέρια των πολεοδόμων. Οι συνοικισμοί του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων, της ΕΑΠ και του Υπουργείου περιτριγυρίστηκαν αμέσως από **αυθαίρετους οικιστές**, που εγκαταστάθηκαν παράνομα στις παρυφές τους.

Η διαδικασία της λαϊκής μικροοικοδόμησης και των αυθαίρετων είχε αρχίσει.

Τα λαϊκά στρώματα ανεξαρτητοποιήθηκαν από την κυρίαρχη αγορά γης και κατοικίας και εισέβαλαν στις παρυφές της πόλης, ελέγχοντας όλο και πιο εκτεταμένες αστικές εκτάσεις. **Η πλειοψηφία τους κατοικούσε πια σε ιδιόκτητα! παραπήγματα την περιφέρεια.**

## **7. ΟΛΟΙ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΗΤΑΝ ΙΣΟΙ;**

Ο κοινωνικός διαχωρισμός δεν εμφανίστηκε μόνο ανάμεσα σε ντόπιους και πρόσφυγες. **Ελεκτάθηκε και στην οικιστική πολιτική που εφάρμοσε η τότε Κυβέρνηση με σαφείς διακρίσεις ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς πρόσφυγες.**

Οι μεν πλούσιοι κέρδιζαν ακίνητα σε δημοπρατήσεις ή ενισχύθηκαν να χτίσουν διάφορους τύπους «ιδιωτικής κατοικίας», ενώ οι φτωχοί στεγάσθηκαν από κρατικές υπηρεσίες, αν δεν αφέθηκαν στην τύχη τους. Δημιουργήθηκαν έτσι δύο τύποι αυτοστέγασης των άπορων προσφύγων:

- εκείνων που έχτιζαν παραγκούπολεις
- και των πιο ευπόρων, που εγκαταστάθηκαν σε πιο κεντρικές περιοχές και οικόπεδα αγορασμένα από την ΕΑΠ και την ΕΤΕ.

Αυτή η διαχωρισμένη κοινωνική διάρθρωση της κατοικίας ίσχυε γενικότερα στις πόλεις και διατηρήθηκε ως σήμερα. Γενικά, το Υπουργείο Προνοίας πραγματοποιούσε τη στέγαση δωρεάν, το Ταμείο Προσφύγων χρέωνε κάποιο συμβολικό ενοίκιο, ενώ η ΕΑΠ παρείχε μόνιμες κατοικίες που ενοικιάζονταν ή συνηθέστερα, πωλούνταν.

Η πολιτική αυτή έτεινε να αναπαράγει μια κοινωνική διαστρωμάτωση διαφορετική από εκείνη που επικρατούσε στον πατρίδα των προσφύγων, αφού μετά την καταστροφή παρουσιάστηκαν εύποροι πρόσφυγες που κατάφεραν να διασώσουν μέρος της κινητής περιουσίας τους και ένα μεγάλο τμήμα αυτών που κατέληξαν άποροι επειδή δεν κατάφεραν να διασώσουν τίποτα.

Η οικοδόμηση κατοικιών ή κι επαύλεων για εύπορους πρόσφυγες εντοπίστηκαν σε περιοχές όπως ο Ποδονίφτης και ο Υμηττός.

Σε άλλους πρόσφυγες, που είχαν τη δυνατότητα να χτίσουν μόνοι τους τα σπίτια τους, παραχωρήθηκαν οικόπεδα και δάνεια. Παραχωρήθηκε, γη σε συνεταιρισμούς με τον όρο να οικοδομηθεί μέσα σε έναν χρόνο.

Το 1928 η ΕΑΠ είχε πουλήσει :

- 4.179 οικοδομήσιμα οικόπεδα στην Αθήνα και τον Πειραιά,
- 1.705 από αυτά είχαν ήδη οικοδομηθεί

Στα προγράμματα στέγασης των ευπορότερων προσφύγων, που προωθήθηκαν από το Υπουργείο Προνοίας, εξ άλλου, παραχωρήθηκαν περίπου 15.000 οικόπεδα κυρίως στη Νέα Σμύρνη και την Καλλιόπολη. Η μεγαλύτερη και καλύτερη περιοχή, η Νέα Σμύρνη, δημιουργήθηκε στα νότια της Αθήνας, σε κεντρική τοποθεσία εξαρχής ρυμοτομημένη και εξοπλισμένη με δρόμους, δίκτυα και δημόσια κτίρια..

Οι Σμυρναίοι πρόσφυγες, ανώτερα κοινωνικά στρώματα στον τόπο προέλευσης τους, ίδρυσαν επιτροπή το 1923 που πέτυχε την απαλλοτρίωση της περιοχής στα ανατολικά της λεωφόρου Συγγρού το 1924, επί κυβέρνησης Πλαστήρα.

Η οικονομική αδυναμία όμως ορισμένων προσφύγων να εκμεταλλευτούν τα οικόπεδα τους, προκάλεσε σύντομα εισβολή ντόπιων ευπόρων οτρωμάτων ατή Νέα Σμύρνη. Με την ίδια διαδικασία χτίστηκε η Νέα Καλλικράτεια στο νότιο άκρο της Πειραιϊκής (Χάρτης 14).

Αντίθετα μ' αυτή τη διαδικασία, κατά την οποία η κατοικία χτιζόταν με χρήματα του ιδιοκτήτη, **στους φτωχότερους προσφυγικούς συνοικισμούς οι κατοικίες κατασκευάζονταν από εργολάβους, και μετά πωλούνταν στους πρόσφυγες.**

Η απόπειρα αυτή εμπορευματοποίησης του οικιστικού χώρου πέτυχε μόνο σε μικρή έκταση, και καθώς ορισμένοι πρόσφυγες αποκτούσαν τη δυνατότητα να αγοράσουν κατοικίες.

**Το 71% των προσφυγικών οικογενειών στα ελληνικά αστικά κέντρα βρέθηκαν να ζουν σε προσφυγικούς οικισμούς το 1927 και το 29% σε ιδιωτικές κατοικίες. Στην Αθήνα, τον Πειραιά και τα προάστια τους τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 63% και 37%.**

Όλα τα ανωτέρω αναφέρονται στους οικισμούς που δημιουργήθηκαν από το κράτος, την πρώτη δεκαετία μετά την άφιξη των προσφύγων.

**Στα τέλος αυτής της περιόδου, περίπου οι μισοί είχαν στεγαστεί μ' αυτό τον τρόπο και οι άλλοι μισοί κατοικούσαν σε τρώγλες.**

Χρειάστηκαν άλλα 40 χρόνια για την εκκαθάριση τους και την αντικατάστασή τους με πολυκατοικίες.

#### **Τεχνικά χαρακτηριστικά των πρώτων πολυκατοικιών**

Οι πρώτες (προπολεμικές) ήταν πολύ απλές,:

- τετραώροφες
- χωρίς ασανσέρ
- χωρίς διαμόρφωση της περιοχής.

Αργότερα, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα standard αυτών των πολυκατοικιών βελτιώνονταν συνεχώς και οι πλέον πρόσφατες (συχνά 10 και 12 ορόφων με ασανσέρ) παρουσιάζουν σημαντική βελτίωση .

## ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΠΟΥ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣΑΝ ΣΤΟΥΣ «ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ»

Στις λαϊκές προσφυγικές γειτονιές κατοικούσε ένα ποικίλο φάσμα λαϊκών στρωμάτων :

- εργατική τάξη
- περιστασιακό προλεταριάτο,
- παραδοσιακοί μικροαστοί
- υποπρολεταριάτο.

Υπήρχαν διάφοροι τύποι συνοικιών:

- κεντρικές φτωχογειτονιές
- άφηνες φτώχειας
- βιομηχανικοί συνοικισμοί
- περιφερειακοί οικισμοί,

### ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*Άπασχόληση προσφύγων και λοιπού πληθυσμού στην πρωτεύουσα,\* 1928*

	Άπόλυτος αριθμός άπασχολουμένων		Πρόσφυγες % σέ κάθε κλάδο οίκον. δραστηριότητας
	Πρόσφυγες	Λοιπός πληθυσμός	
Γεωργία, Κτηνοτροφία	1.793	6.634	21,28
Όρυχεία, Μεταλλεία	167	490	25,42
Δευτερογενής τομέας	38.697	65.761	37,03
άπό τόν όποίο:			
Βιομηχανία, Βιοτεχνία	33.111	53.611	38,18
Οικοδόμηση	5.015	9.243	35,17
Ένέργεια	553	2.907	15,98
Μεταφορές, Έπικοινωνίες	6.616	25.900	20,35
Τράπεζες, Ασφάλειες	2.522	8.510	22,86
Έμπόριο	14.089	36.513	27,84
Υπηρεσίες	12.215	45.998	20,98
άπό τίς όποίες:			
Προσωπικές	5.722	14.763	27,93
Έλεύθερα επαγγέλματα	4.606	17.621	20,72
Δημόσιες	1.887	13.614	12,17
«Έργάτες και υπάλληλοι»	14.929	24.133	38,22
ΣΥΝΟΛΟ ΟΙΚΟΝ. ΕΝΕΡΓΩΝ	91.010	213.939	29,84

\* Άθήνα, Πειραιάς και Καλλιθέα.

Πηγές: Έκτιμήσεις άπό ΓΣΥΕ (1932; τόμος 1) και Παράρτημα, πίν. 4.06.

Η χωροθέτηση των αυτοσχέδιων προσφυγικών συνοικισμών, που παρέμεναν στο χώρο της πρωτεύουσας μέχρι τη δεκαετία του 1950. Οι κεντρικότεροι άπό αυτούς τους θύλακες φτώχειας ήταν τόσο αυστηρά απομονωμένοι κι αθέατοι, όσο και οι περιφερειακοί συνοικισμοί.

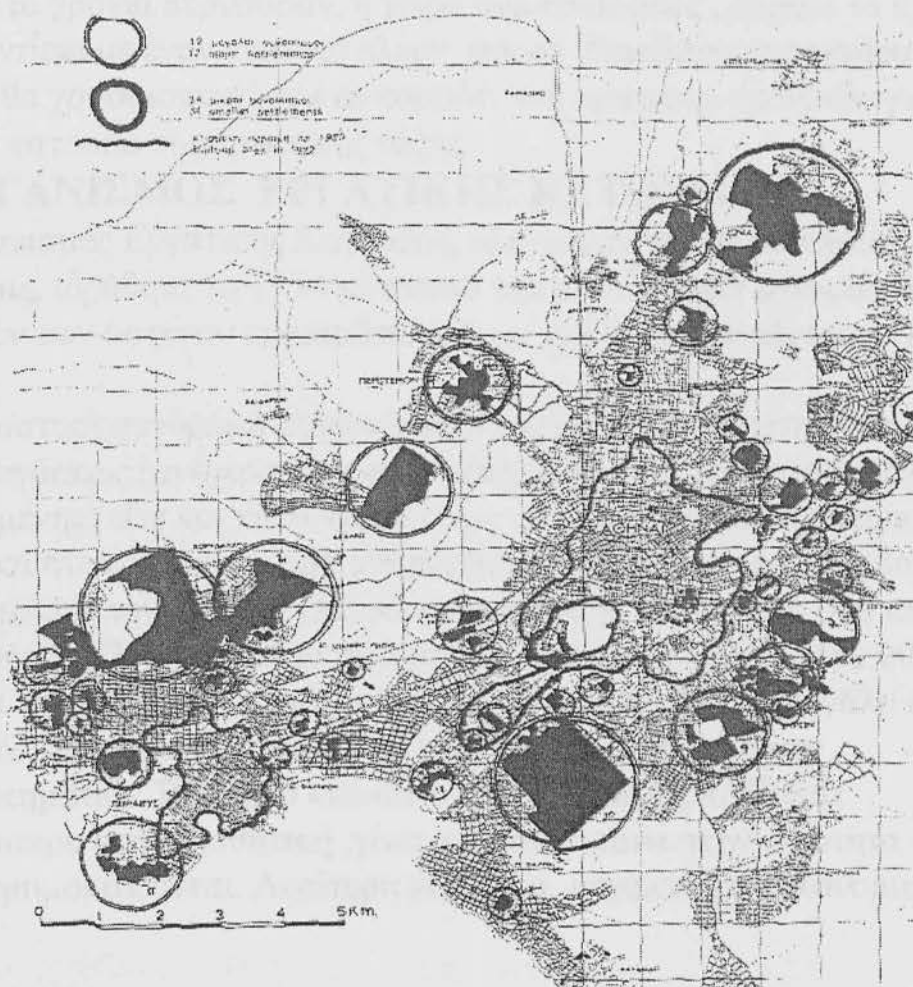


«Μπορείς να περνάς 100 φορές την ωραία λεωφόρο που συνδέει την Αθήνα και το Φάληρο και να αγνοείς πώς δυο βήματα από εκεί ή αθλιότητα παίζει ένα από τα πιο σπάνια δράματα που συναντάμε στην Ευρώπη [...] Οκτώ χιλιάδες πρόσφυγες είναι στοιβαγμένοι στο Δουργούτι εδώ και δώδεκα χρόνια»

Μια ερευνά του 1940 από το ΙΚΑ, οέ συνεργασία με το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, διαπίστωσε ότι :

- το 57% από τις 60,000 κατοικίες του δείγματος στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Ελευσίνα είχε μόνον ένα δωμάτιο (71% στην Κοκκινιά, 54.6% στη Δραπετσώνα, 50,7% στα Πετράλωνα)
- στα περισσότερα σπίτια κατοικούσαν 2-5 άτομα .

Ακόμα αργότερα, το 1951, μια έρευνα του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας που έγινε κατά τη διάρκεια του προγράμματος εκκαθάρισης των κεντρικών υποβαθμισμένων συνοικιών, ανέφερε **10.664** παραπήγματα στην πρωτεύουσα .



#### Οι προσφυγικές συνοικίες.

Οι έξη μεγάλοι προσφυγικοί συνοικισμοί της Δυτικής Αθήνας και του Πειραιά και οι μικρότεροι των υπωρειών του Υμηττού δημιούργησαν την νέα εργατική ζώνη της Αθήνας. Από την άλλη μεριά, ο οικισμός της Νέας Σμύρνης, στέγασε κυρίως εύπορους μικρασιάτες.

Πηγή: ΤΕΕ Η κατοικία στην Ελλάδα. Μέρος Α. Η κρατική δραστηριότητα, Αθήνα 1975.

Το 1944, «ένας περίπατος σέ αθηναϊκές συνοικίες όπως το Δουργούτι, το Πολύγωνο, τα Σφαγεία, τη Λραπετσώνα κι άλλες. Αποκάλυπταν ατέλειωτες σειρές από παράγκες και ερειπωμένα παλιόσπιτα, σκεπασμένα με παλιοτενεκέδες χαμόγια δωμάτια, ελεεινά σανιδένια αποχωρητήρια, χαντάκια με τις αποχετεύσεις, στραβωμένα παράθυρα με σπασμένα τζάμια, σωροί όπό σκουπίδια.

Στην ίδια αθλιότητα ζούσαν και πολλοί από τοις φτωχούς ντόπιους πληθυσμούς. Ενδεικτικές είναι ορισμένες εκτιμήσεις από τις απογραφές κτιρίων στην Αθήνα.

Το 1914 υπήρχαν στην Αθήνα :

- 29.000 κτίρια με 45.527 κατοικίες για 175.000 κατοίκους (3,84 κάτοικοι/κατοικία).

Το 1926-7 βρέθηκαν

- 59.270 κατοικίες για 642.000 κατοίκους (10,83 κάτοικοι/κατοικία).

Καθώς τα χρόνια περνούσαν, η χώρα αναπτυσσόταν , έπρεπε το κράτος να φροντίσει με έναν κρατικό πλέον φορέα ,δημόσιου χαρακτήρα ,ο οποίος θα χρησιμοποιούσε ένα κομμάτι του κρατικού προϋπολογισμού για την κατοικία της εργατικής τάξης.

## **8. ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ**

Ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας, ελεγχόμενος από το Υπουργείο Εργασίας, ιδρύθηκε το 1954 με σκοπό την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών των άστεγων εργατοϋπαλλήλων των αστικών κέντρων της χώρας.

Η στεγαστική συνδρομή συνίσταται είτε στην παραχώρηση δανείου αυτοστεγάσεως (ανέγερση ή αγορά νέας κατοικίας, επέκταση ή επισκευή υφιστάμενης) είτε και κατά κύριο λόγο, στην παραχώρηση κατοικίας σε οικιστικά συγκροτήματα που ανεγείρονται με σύσταση εργολαβίας.

Μέχρι τέλους του 1974, ο Ο.Ε.Κ. κατασκεύασε περίπου 16.000 κατοικίες και χορήγησε 36.000 δάνεια αυτοστεγάσεως (από 60.000 - 480.000 δρχ.).

Σήμερα ο οργανισμός αυτός συνεχίζει να λειτουργεί , με μεγάλο έργο ανοικοδόμησης ,με προγράμματα αναδόμησης παλαιότερων συγκροτημάτων. Βέβαια ο κοινωνικός διαχωρισμός κρύβεται περισσότερο στην αισθητική ,γίνεται όμως έντονα στην ποιότητα υλικών που χρησιμοποιούνται. Λιγότερη ποιότητα ,μεγαλύτερη οικονομία.

# ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ & ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ



## Στίχοι προσφυγικών σπιτιών:

Συχνά εφαρμόζονταν τα μονώροφα ή διώροφα, για 6, 8, 10 ή 12 οικογένειες κατά όροφο σε κάθε μονάδα (π.χ. ο οικισμός της Καισαριανής) .





**Κατοικίες πιο εύπορων προσφύγων:**  
Ελεύθερα μιας ή δύο οικογενειών, διώροφα σπίτια (π. χ.  
ο οικισμός Νέας Φιλαδέλφειας).



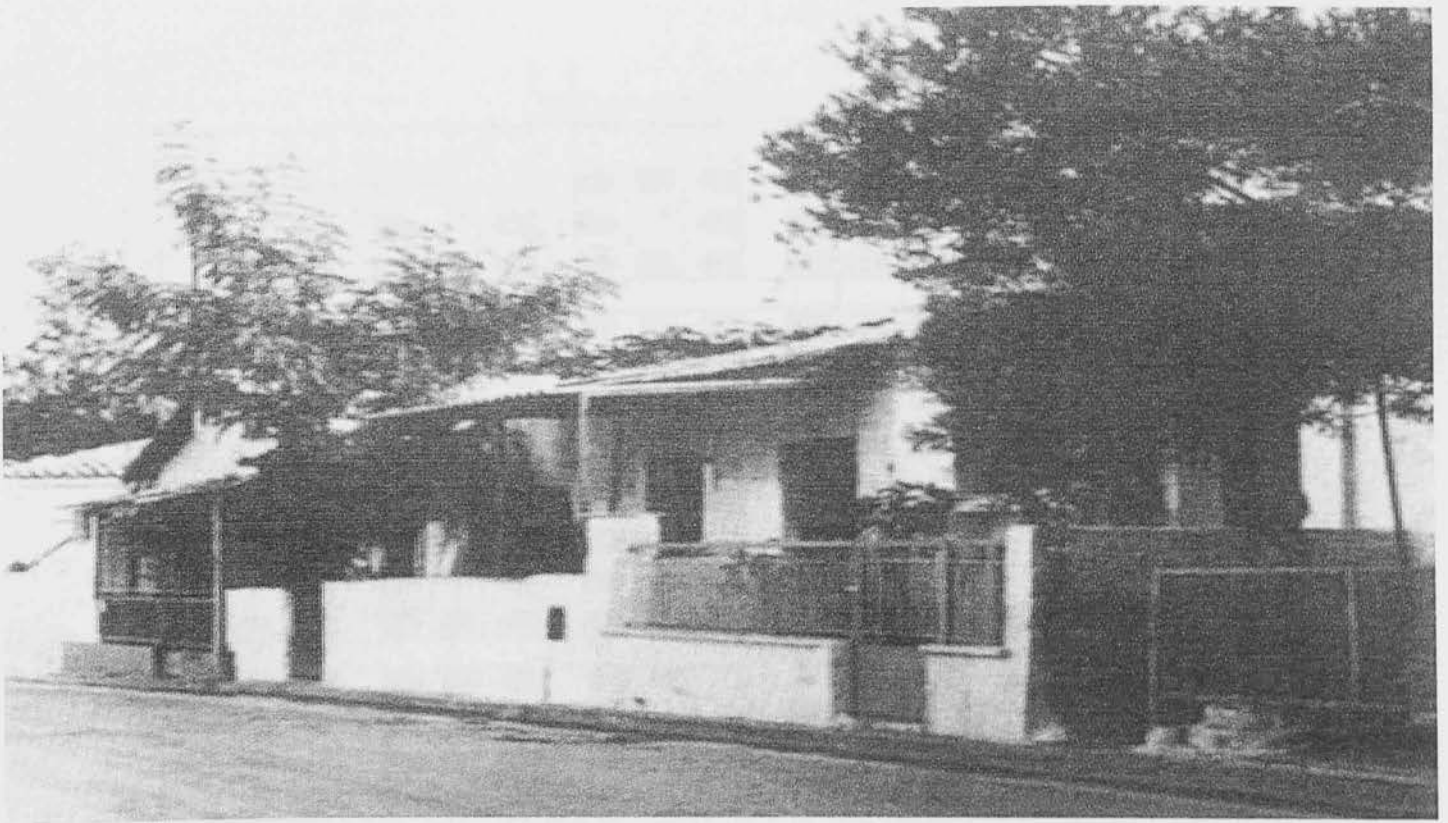
Συχνά εφαρμοζόμενες λύσεις:  
Μικρές ελεύθερες μονώροφες κατοικίες  
(εφαρμοσμένες συχνά).



### " Κτίρια διαμερισμάτων»:

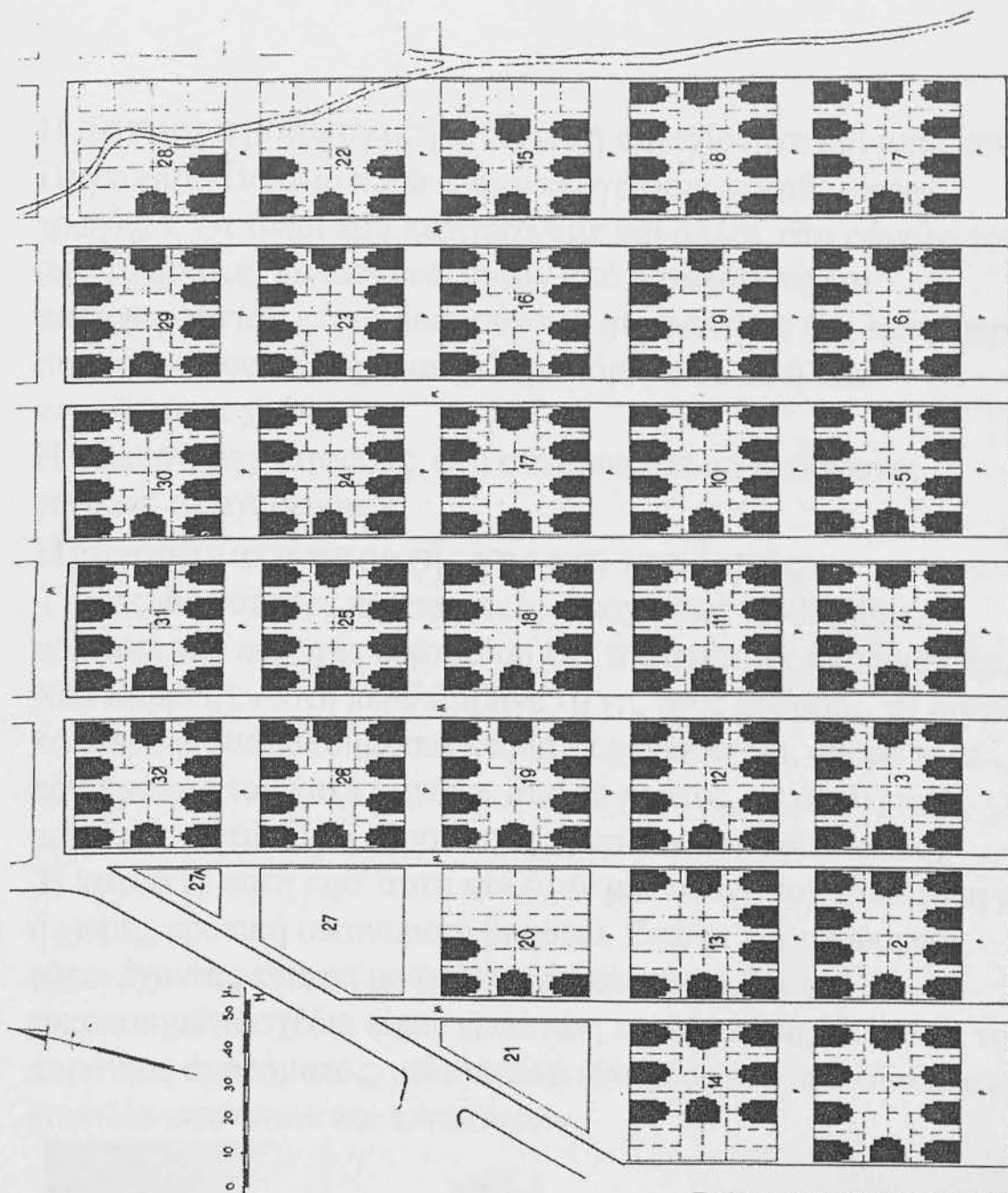
Τα κτίρια διαμερισμάτων άρχισαν να κτίζονται στο τέλος της δεκαετίας του 1920 και κυρίως στη δεκαετία του 1930 (ως τετραώροφα χωρίς αναβατήρα, π.χ. ο Οικισμός «Νικαίας», αλλά, ουσιαστικά, χωρίς καμία διαμόρφωση της περιοχής





### Τρώγλες:

Όπως ήδη εξηγήσαμε, πολλοί πρόσφυγες συγκεντρώθηκαν στις πόλεις, παρά τις έντονες προσπάθειες της κυβέρνησης να τους εγκαταστήσει μακριά από τις πόλεις, στις αγροτικές περιοχές. Αυτός ο πρόσθετος αριθμός προσφύγων δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί, και τα αποτελέσματα ήταν η δημιουργία οικισμών από τρώγλες που χωρίς έλεγχο σκορπίστηκαν παντού γύρω από τις μεγάλες πόλεις. Στην περιοχή της πρωτεύουσας, π.χ. τέτοιες περιοχές τρωγλών δημιουργήθηκαν είτε κοντά στις οργανωμένες (με συμπαράσταση του κράτους) προσφυγικές περιοχές, είτε ανεξάρτητες, οπουδήποτε οι ενδιαφερόμενοι εύρισκαν ελεύθερη γη. Σε πολλές περιπτώσεις, απελπισμένοι οι πρόσφυγες, μη έχοντας δυνατότητα καλύτερης εκλογής, εγκαταστάθηκαν στις πιο ακατάλληλες θέσεις: παλιά εγκαταλελειμμένα λατομεία, απότομες πλαγιές, στις ακτές ποταμών και χειμάρρων, πλαγιές λόφων ή σε άλλα ακατάλληλα εδάφη. Μερικές από τις τρώγλες ήταν μικρές σαν παιγνίδια (π.χ. 2x2 μέτρα για μια ολόκληρη οικογένεια) και καταμετρήθηκαν μέχρι 8 άτομα ανά κρεβάτι! Σαν υλικά χρησιμοποίησαν, εκτός από ξύλο, τενεκέ, τσουβάλι και άλλα ευτελή είδη. Οι περισσότερες τρώγλες σύντομα βελτιώνονταν, τις μεγάλωναν, τις επισκεύαζαν με καλύτερα υλικά και κατά γενικό κανόνα τις διακοσμούσαν με γούστο.



«Πρώιμα προκατασκευασμένα»  
των όστικων προσφυγικων συνοικισμων  
του 1922: τα «Γερμανικά» κοντά στον  
Πειραιά».

Η λύση των «μερικώς προκατασκευασμένων» σπιτιών κατά την δεκαετία του 1950. Τα προκατασκευασμένα στοιχεία ήταν ξύλινα και περιλάμβαναν στέγες, κουφώματα και καμιά φορά τοίχους. Αυτά τα στοιχεία συνδυάζονταν συνήθως με την παραδοσιακή πλινθοδομή. Η εισαγωγή τους είχε γίνει κυρίως από τη Γερμανία, γι' αυτό η λαϊκή τους ονομασία είναι (μέχρι σήμερα) «Γερμανικά». Το σπίτι ήταν φθηνής κατασκευής, ενός ή δύο ορόφων. Ένα σκεπαστό ξύλινο μπαλκόνι εξασφάλιζε την προσπέλαση στις κατοικίες του πρώτου ορόφου (στις κατά στίχους κατοικίες) με τον κοιν/το, στις δύο απολήξεις των μπαλκονιών.

Η αστική προσφυγική στέγαση συνεχίστηκε και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κυρίως σαν πρόγραμμα εκκαθαρίσεως τρωγλών. Οι τύποι που περιγράψαμε και άλλοι στο σύνολο τους από το κράτος, κατασκευάζονταν από εργολάβους και παραχωρούνταν στους δικαιούχους, σύμφωνα με ένα λεπτομερές συμβόλαιο, σαν δάνειο, αποπληρωνόμενο σε 20 ή και περισσότερα χρόνια.

Η πώληση της κατοικίας, στη συνέχεια, σε μη πρόσφυγες γενικώς απαγορευόταν.

### **Προγράμματα παροχής γης και υποδομής:**

Για τις πιο εύπορες προσφυγικές οικογένειες υιοθετήθηκε η πολιτική της παροχής οικοπέδου και της σχετικής υποδομής (π.χ. Νέα Σμύρνη). Αυτή περιλάμβανε τη γη, τους δρόμους, τα δίκτυα και μερικά βασικά δημόσια κτίρια (π.χ. εκκλησία, αγορά κ.λπ., που παρέχονταν κατά κανόνα: από το κράτος, σε όλους τους μεγάλους αστικούς ή αγροτικούς προσφυγικούς οικισμούς).

Η κατοικία αυτή καθ' αυτή κτιζόταν με ευθύνη του Ιδιοκτήτη με, ή χωρίς, κρατική οικονομική βοήθεια. Ενώ οι προηγούμενοι τύποι έχοντας κτιστεί με εργολαβία και σύμφωνα με τυποποιημένα σχέδια είχαν εμφάνιση ομοιόμορφη, τα σπίτια του παρόντος συστήματος, μελετημένα ένα προς ένα, παρουσίαζαν ποικιλία κατόψεων και προσόψεων.



### **Συνοικισμός προσφυγών στην Μιχαλακοπούλου.**

Από τους τυπικούς μικροσυνοικισμούς της παλιάς περιφέρειας της Αθήνας, όπως επιβίωσαν στην δεκαετία μετά τον πόλεμο. Αργότερα κατεδαφίστηκαν και μετατράπηκαν σε δρόμους ή πολυκατοικίες.

Πηγή: Γ. Καιροφύλα, *Η Αθήνα μετά τον πόλεμο*, Αθήνα 1988.



## ΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΗΜΕΡΑ

Μέχρι σήμερα ο κοινωνικός διαχωρισμός υπάρχει γεγονός που εκφράζεται στο κεφάλαιο ΚΑΤΟΙΚΙΑ.

Χαρακτηριστικό της πολιτικής των εκάστοτε κυβερνήσεων φαίνεται στο παρακάτω κομμάτι που παραθέτουμε από πολεοδομικό κανονισμό:

- Τρόπος που τα διάφορα κοινωνικά στρώματα και ομάδες ιδιοποιούνται το χώρο τη (περιοχές κατοικίας, κέντρα, εργασία κ.ο.κ.). Σχέσεις μεταξύ των στρωμάτων και η Επισήμανση των περιοχών ή δραστηριοτήτων που λειτουργούν με αποκλεισμό ορισμένων ομάδων ή αποκλειστικά για ορισμένες ομάδες. Συνάρτηση των περιοχών της πόλης με χαρακτηρισμένων ως προς την κοινωνική διαστρωμάτωση των κατοίκων τους, με την κοινωνικής πολιτικής, επάρκειας και καταλληλότητας διαφόρων εξυπηρετήσεων.
- Επισήμανση των συμφερόντων ή προοπτικών των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων που συνδέονται με την παραγωγή κτισμένου χώρου και την επέκτασή του. Ειδικότερα, επισήμανση των χαρακτηριστικών που αποτελούν ή τείνουν να αποτελούν τη βάση λειτουργίας ομάδων πίεσης σε συνάρτηση με τα θέματα αυτά.

### Από το βιβλίο του Α.ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ

Οι πρόσφυγες με το χρόνο προστέθηκαν στην εργατική τάξη της εποχής και ενσωματώθηκε σε αυτήν. Έτσι μετατράπηκε στο προλεταριάτο μέσα στο χρόνο μέχρι σήμερα, όσοι δεν πέρασαν στα μικροαστικά στρώματα.

## ΟΙ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ ή ΑΣΥΡΜΑΤΟΣ

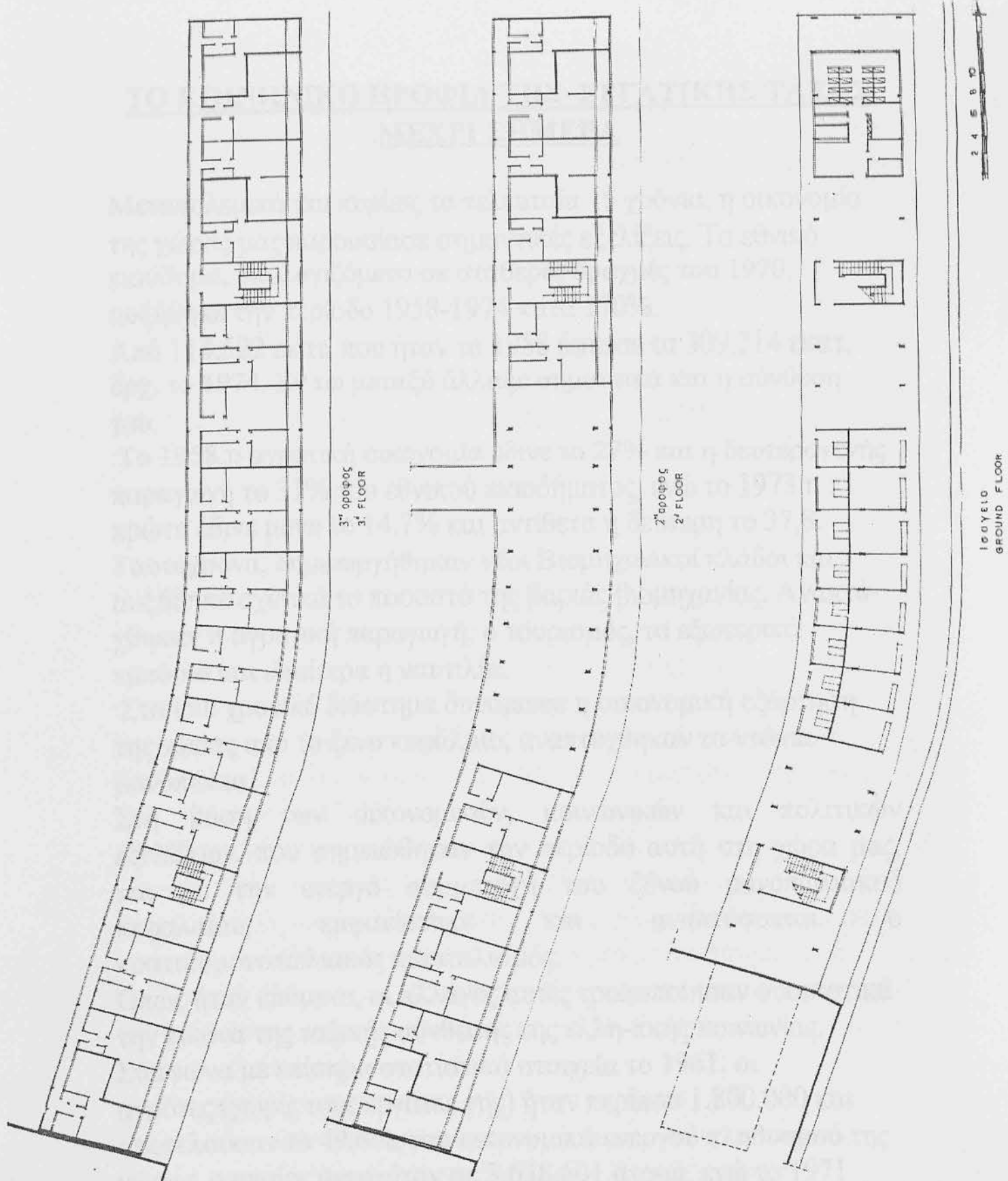
Η πεντάροφη αυτή πολυκατοικία ανεγέρθηκε σε οικόπεδο του Δημοσίου και περατώθηκε το 1967.

Περιλαμβάνει 55 διαμερίσματα : 4 των 1,5 δωμ., 24 των 2 δωμ. και 27 των 3 δωμ.

Σ' αυτά εγκαταστάθηκαν μέρος από τις οικογένειες που ζούσαν σε τρώγλες στην ίδια περιοχή.

Το οικόπεδο αυτό έχει σχήμα ημισελήνου και περιορίζεται από την περιφερειακή οδό Φιλοπάππου και την οδό Απολλώνιου, στην οποία και βρίσκονται οι δύο είσοδοι του συγκροτήματος.

Οι δύο δρόμοι που περιβάλλουν το οικόπεδο έχουν υψομετρική διαφορά μεταξύ τους, που στο κέντρο του κτιρίου φθάνει τα 5 μ. Από τον επάνω δρόμο υπάρχει μια εξαιρετική θέα προς τον Φαληρικό Κόλπο, γι' αυτό το κεντρικό τμήμα του 2ου ορόφου διαμορφώθηκε σε ταρατσα, ώστε να μην την διακόπτει για το διερχόμενο από την περιφερειακή οδό. Μια γέφυρα εξασφαλίζει την προσπέλαση από την οδό αυτή στην ταρατσα. Στο ισόγειο υπάρχουν 8 καταστήματα, πλυντήρια και αποθήκες για τα διαμερίσματα, ένα κέντρο Π.Ι.Κ.Π.Α. και μερικοί ελεύθεροι χώροι που επιτρέπουν την προσπέλαση του πίσω μέρους του κτιρίου.



**ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΤΟΨΗ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ**

## ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Μεταπολεμικά και κυρίως τα τελευταία 15 χρόνια, η οικονομία της χώρας μας παρουσίασε σημαντικές εξελίξεις. Το εθνικό εισόδημα, υπολογιζόμενο σε σταθερές δραχμές του 1970, αυξήθηκε την περίοδο 1958-1974 κατά 170%.

Από 114.522 εκατ. που ήταν το 1958 έφτασε τα 309.214 εκατ. δρχ. το 1974. Εν τω μεταξύ άλλαξε σημαντικά και η σύνθεση του.

Το 1958 η αγροτική οικονομία έδινε το 27% και η δευτερογενής παραγωγή το 31% του εθνικού εισοδήματος, ενώ το 1973 η πρώτη έδινε μόνο το 14.7% και αντίθετα η δεύτερη το 37,8. Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκαν νέοι Βιομηχανικοί κλάδοι και αυξήθηκε σχετικά το ποσοστό της βαριάς βιομηχανίας. Αναπτύχθηκαν η αγροτική παραγωγή, ο τουρισμός, το εξωτερικό εμπόριο και ιδιαίτερα η ναυτιλία.

Στο ίδιο χρονικό διάστημα δυνάμωσε η οικονομική εξάρτηση της χώρας από το ξένο κεφάλαιο, αναπτύχθηκαν τα ντόπια μονοπώλια.

Στη βάση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων, που σημειώθηκαν την περίοδο αυτή στη χώρα μας, και με την ενεργό συμμετοχή του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου, εμφανίστηκε και αναπτύσσεται ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός.

Όπως ήταν επόμενο, οι αλλαγές αυτές τροποποίησαν ουσιαστικά την εικόνα της ταξικής σύνθεσης της ελλη-πκής κοινωνίας.

Σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία το 1961. οι αγρότες (χωρίς τους εργάτες γης) ήταν περίπου 1.800.000 και αποτελούσαν το 49.6%, του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, ο οποίος ανερχόταν σε 3.638.601 άτομα, ενώ το 1971 είχαν μειωθεί σε 1.312.600 άτομα και αποτελούσαν το 40,5%, του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας.

Οι επαγγελματίες, Βιοτέχνες και μικρέμποροι παρουσιάζουν αύξηση της αριθμητικής τους δύναμης (το 1971 ήταν 436.000) και σήμερα το ποσοστό τους είναι γύρω στο 14%. Στα μεσαία επίσης στρώματα των πόλεων ανήκουν και οι ελεύθεροι



επαγγελματίες, μερικές κατηγορίες υπαλλήλων και ορισμένες άλλες κοινωνικές ομάδες που στο σύνολο τους αντιπροσωπεύουν περίπου το 4% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Επομένως τα μεσαία στρώματα της πόλης αποτελούν στο σύνολο τους 17,5-18% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Μέσα στην ίδια δεκαετία 1961-1971, σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, οι εργαζόμενοι με αμοιβή (εργάτες και υπάλληλοι) αυξήθηκαν από 1.219.981 σε 1.371.660. Η αύξηση αυτή συντελέστηκε κυρίως στους κλάδους της υλικής παραγωγής (κατασκευές - 52 χιλ., βιομηχανία. Βιοτεχνία, ηλεκτρισμός - 47 χιλ. μεταφορές - 38 χιλ.) με εξαίρεση τη γεωργία που σημείωσε μείωση 95 χιλ. Αύξηση επίσης είχαμε στο εμπόριο, τις τράπεζες (29 χιλ.) και τις υπηρεσίες (18 χιλ.).

Στον αριθμό 1,371.600 πρέπει να προσθέσουμε τους 50.000 ναυτεργάτες που τη στιγμή της απογραφής βρίσκονταν στο εξωτερικό, καθώς και τις 40.000 άτομα που εργάζονται στο σπίτι για τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία. Ταυτόχρονα, πρέπει να αφαιρέσουμε 14.500 μισθωτούς που είχαν ηλικία πάνω από 65 χρόνια και δεν συμπεριλαμβάνονται στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Έτσι ο πραγματικός αριθμός των μισθωτών το 1971 ήταν περίπου 1.447.000.

Αν ακόμα πάρουμε υπόψη μας το γεγονός ότι, όπως έδειξε η βιομηχανική απογραφή του 1973 την τετραετία 1969-1973 οι εργατοϋπάλληλοι της βιομηχανίας, βιοτεχνίας, ηλεκτρισμού και ορυχείων αυξήθηκαν κατά 110.000 μπορούμε να πούμε ότι η αριθμητική δύναμη της εργατικής τάξης σήμερα κυμαίνεται γύρω στο 1,5 εκατομ. και αντιπροσωπεύει το 46,8% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Οι βιομηχανικοί εργάτες το 1971 ήταν γύρω στις 400 χιλ.: βιομηχανία - 265 χιλ., κατασκευές - 100 χιλ. (στις κατασκευές εργάζονταν 190 χιλ. αλλά υπολογίζουμε ότι γύρω στις 90 χιλ. απασχολούνταν είτε ατομικά, είτε σε πολύ μικρές επιχειρήσεις), ηλεκτρισμός - 24 χιλ. και ορυχεία - 18 χιλ. Εν τω μεταξύ την περίοδο 1971-1973 οι προλετάριοι μόνο της βιομηχανίας αυξήθηκαν κατά 85 χιλ. Υπολογίζοντας την αύξηση που παρουσίασαν ο ηλεκτρισμός και τα ορυχεία από το 1971 μέχρι σήμερα και η βιομηχανία από το 1973 μέχρι σήμερα,

το βιομηχανικό προλεταριάτο πρέπει να πλησιάζει τις 550 χιλ., και να αντιπροσωπεύει το 40% περίπου της εργατικής τάξης. Έτσι το δεύτερο συμπέρασμα μας είναι ότι το βιομηχανικό προλεταριάτο αποτελεί το πρώτο σε δύναμη τμήμα της εργατικής τάξης.

Σχετικά με το εργοστασιακό προλεταριάτο έχουμε τα εξής στοιχεία: το 1963 η βιοτεχνία (1-9 μισθωτούς) είχε 98.132 εργατοϋπαλλήλους και η βιομηχανία (10 και πάνω μισθωτούς) 201.576. Το 1973 οι μισθωτοί της βιοτεχνίας ανέβηκαν στους 106.513, δηλαδή σημείωσαν αύξηση μόνο 6% περίπου, ενώ της βιομηχανίας έφτασαν τους 348.684, δηλαδή παρουσίασαν αύξηση 70%. Παράλληλα δυνάμωσε και η συγκέντρωση του προλεταριάτου στα μεγάλα εργοστάσια. Το 1963 σε εργοστάσια με 30 και πάνω μισθωτούς εργάζονταν 145 χιλ. άτομα, ενώ το 1973 εργάζονταν 280 χιλ. από τις οποίες οι 184 απασχολούνταν σε επιχειρήσεις με 100 και πάνω εργάτες. Σημειώνουμε επίσης ότι το 1974 οι 100 μεγαλύτερες ΑΕ και ΕΠΕ απασχολούσαν 96.253 εργατοϋπαλλήλους.

**Βγάζουμε το συμπέρασμα ότι η εργατική τάξη της Ελλάδας βρίσκεται σε συνεχή ποιοτική και ποσοτική ανάπτυξη.**



Ο Συνοικισμός των Αρμενίων σήμερα. Παραμένει ίδιος από την κατασκευή του. Παλαιότερα λειτούργησε ως συγκρότημα προσφυγικών κατοικιών για τους Αρμένιους πρόσφυγες. Σήμερα κατοικούν αλλοδαποί. Αρμένιοι είναι οι ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων. Ενδιαφέρον έχει ο τρόπος ενοικίασής τους. Σύμφωνα με τα λόγια κατοίκου της περιοχής, τα διαμερίσματα νοικιάζονται με το δωμάτιο!

Για παράδειγμα : 20 € η κουζίνα ,50 € το υπνοδωμάτιο, 20 € ο διάδρομος κ.λ.π

Σπίτι με το κομμάτι!





ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΑΡΜΕΝΙΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΙΣ

## **ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ**

**Εργατικές κατοικίες αριστερά , το υπερπολυτελείας  
ξενοδοχείο INTERCONTINENTAL !**



## ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΑΡΜΕΝΙΩΝ

Δεν έχουν συντηρηθεί ποτέ!



## ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΑΡΜΕΝΙΩΝ

Θα μπορούσαν να είναι και φυλακές!

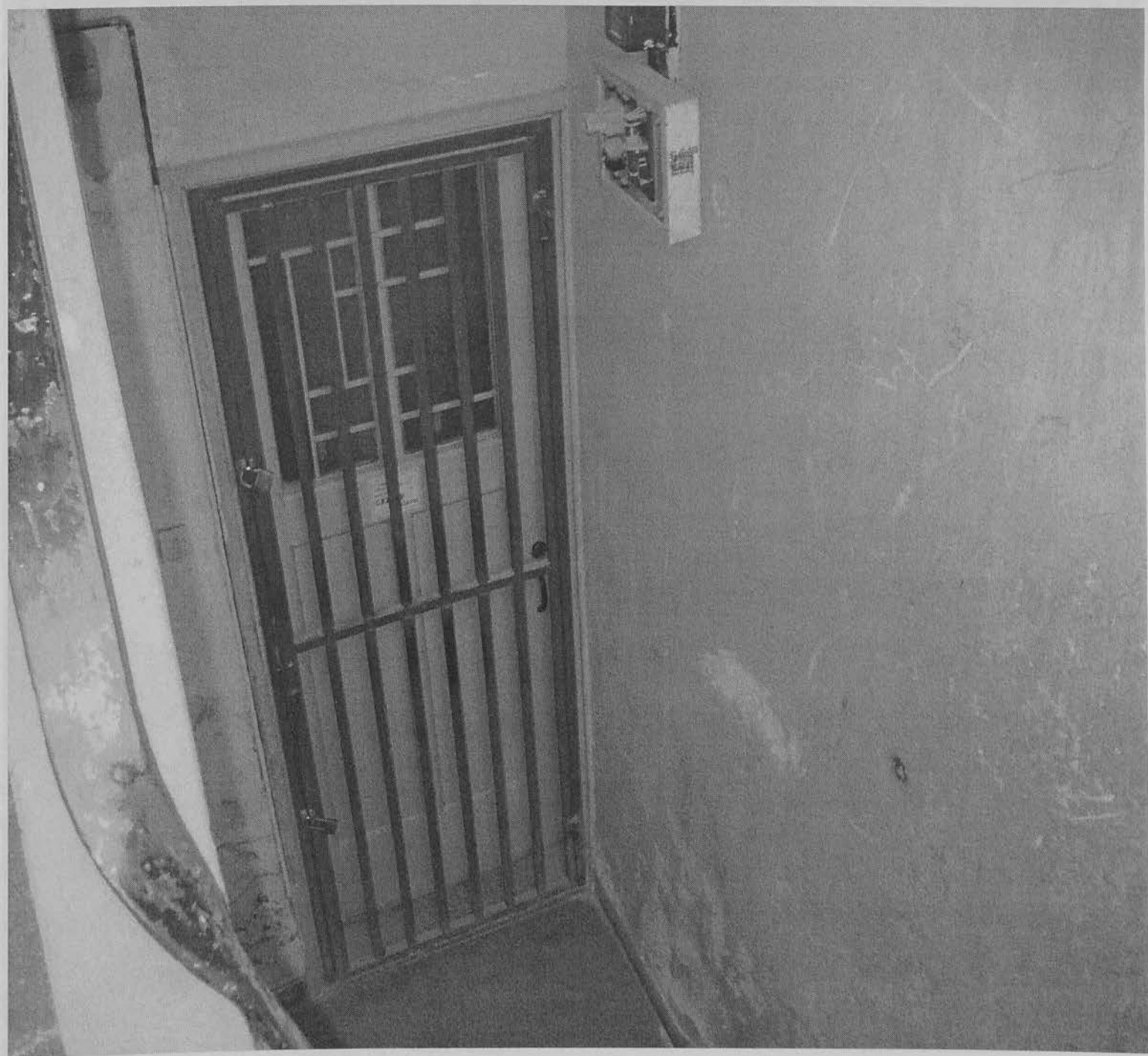
Εσωτερική σκόλα στη πρόσφυγική των  
Αρμενίων. Υγρασία, εγκυρότητα!  
Η πελοτάλεια είναι εμφανής.





Εσωτερική σκάλα στα προσφυγικά των  
Αρμενίων . Υγρασία , εγκατάλειψη !  
Η πολυτέλεια είναι εμφανής.

Αρμενίων  
Ο φόβος!



Κόρια είσοδος στα προσφυγικά των  
Επίσης εσωτερικό στα προσφυγικά των  
Αρμενίων .  
Ο φόβος !





**Κύρια είσοδος στα προσφυγικά των  
Αρμενίων .  
Χωρίς λόγια!**





ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ

**ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ.**



ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ.

Η μεγάλη αντίθεση  
ΑΠΡΟΨΟΠΙΚΕΣ ΚΕΡΑΤΕΣ ΝΟΥΑ





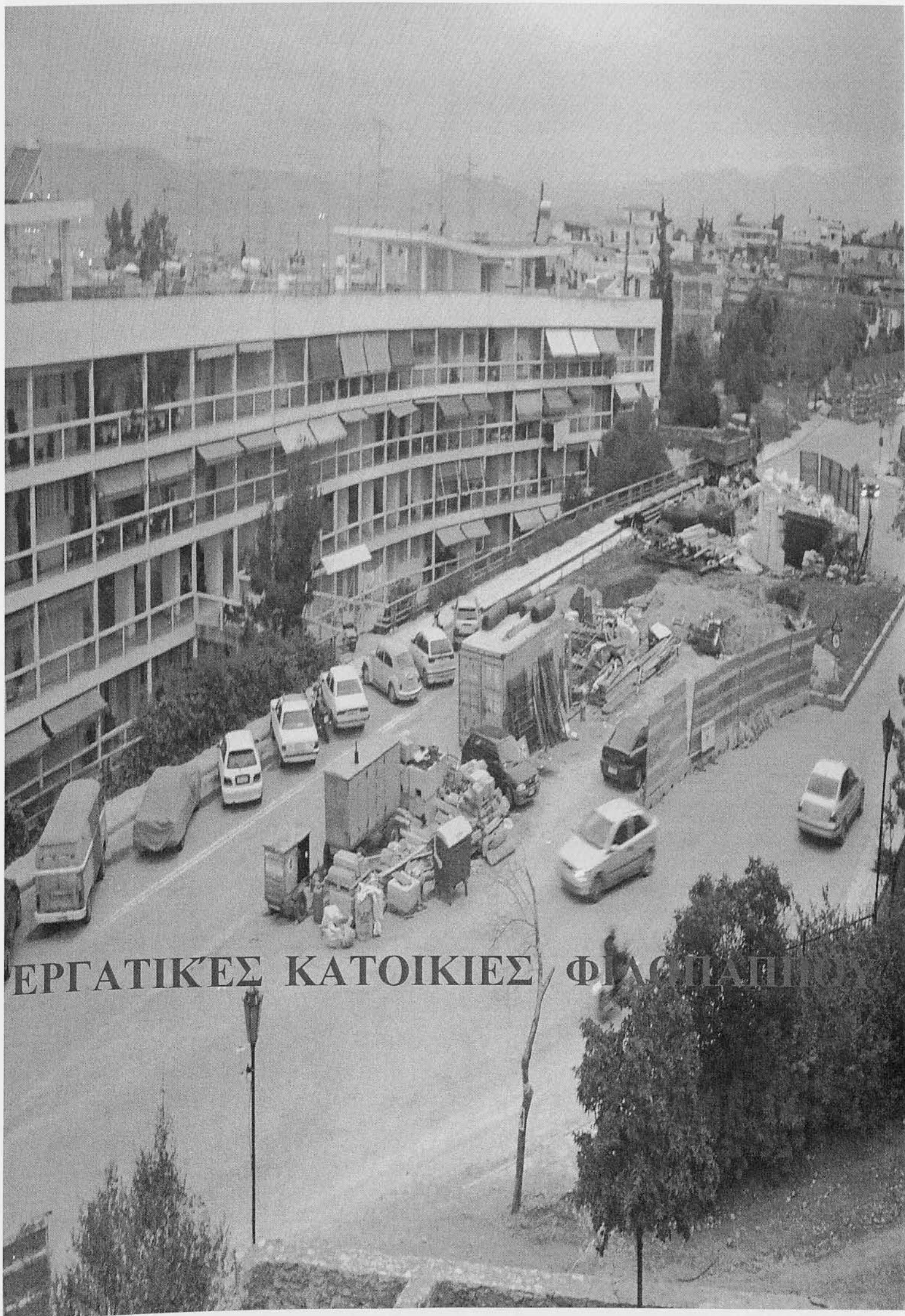
## ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΑΡΜΕΝΙΩΝ.

ΕΡΩΤΗΤΕ ΤΟ ΚΥΒΕΡΝΗΤΕΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ  
Η μεγάλη αντίφαση:  
ΔΟΡΥΦΟΡΙΚΕΣ ΚΕΡΑΙΕΣ ΝΟΝΑ!





**ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ**



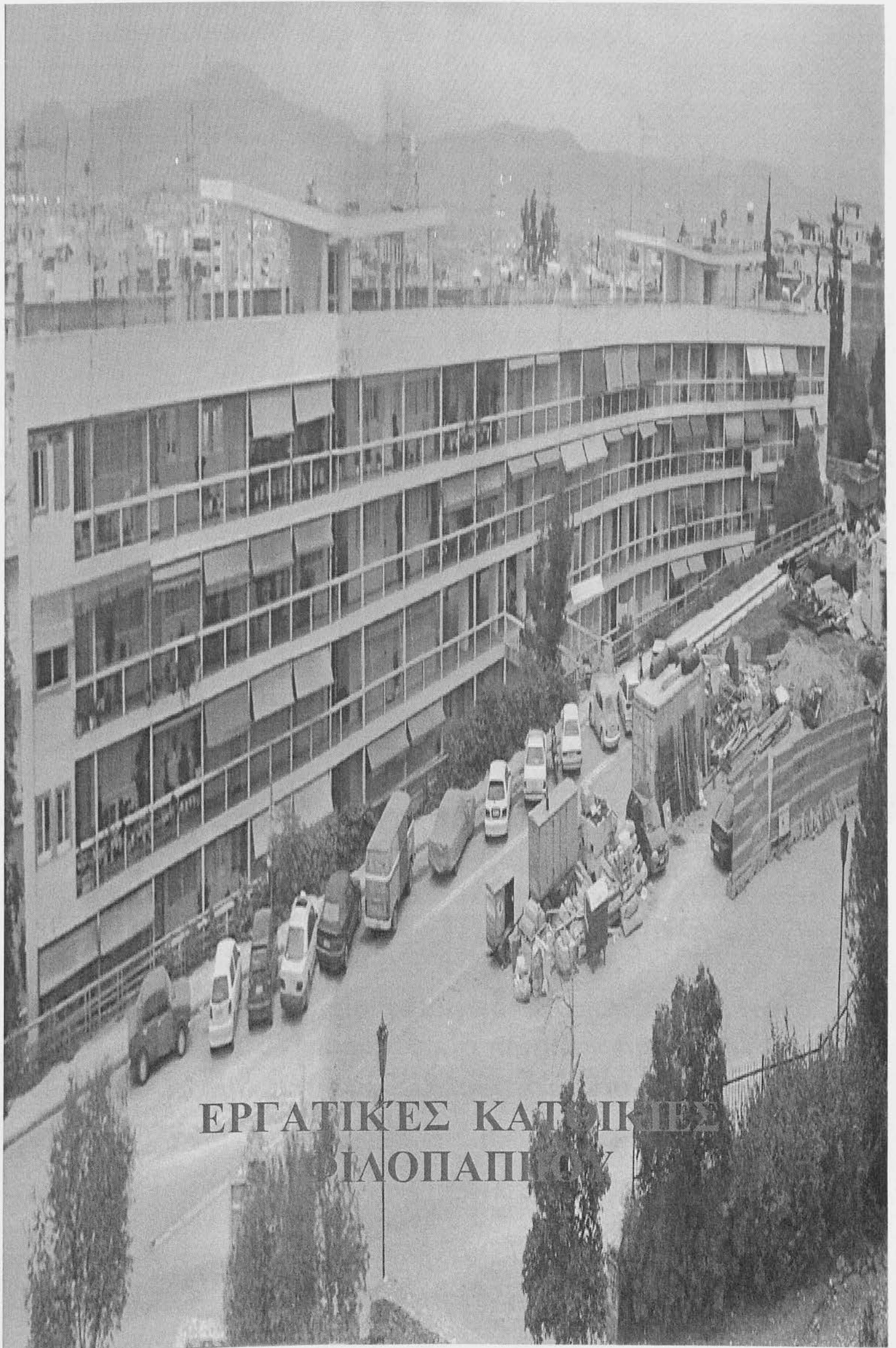
ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΦΙΛΟΠΑΨΙΔΑ



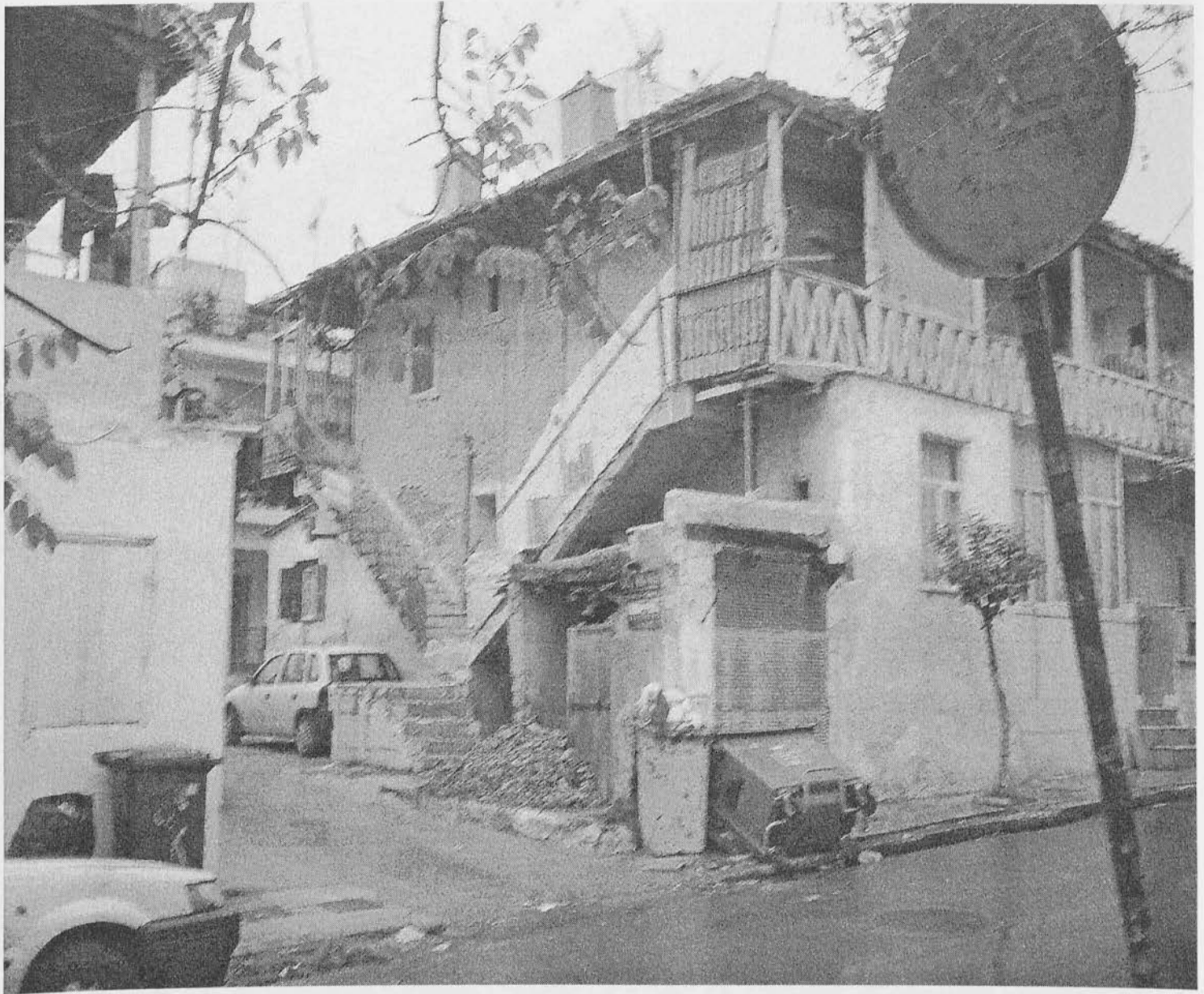


ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ  
ΦΙΛΩΤΗΣ





ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ  
ΦΙΛΟΠΑΠΟΥ

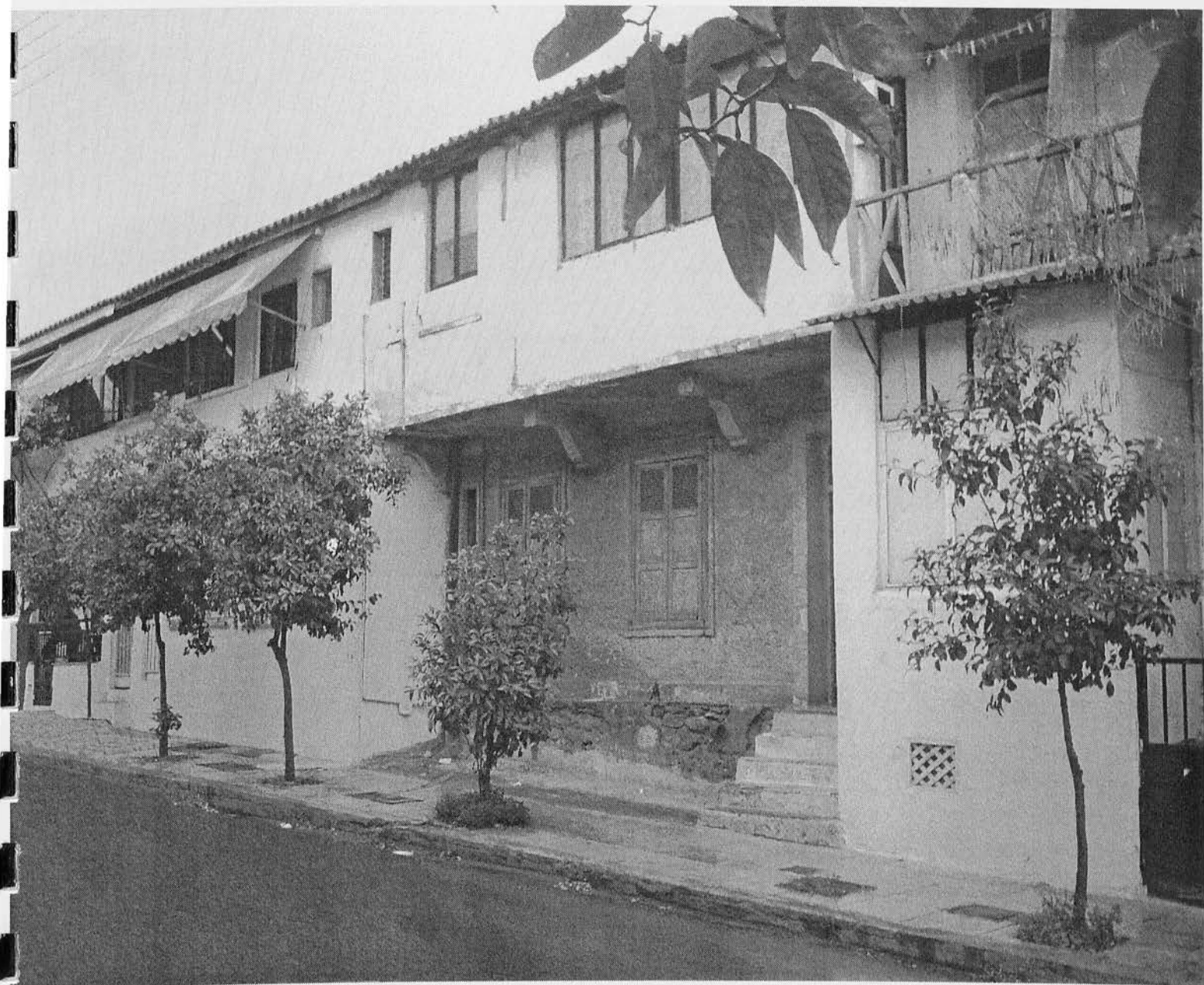


## ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.

**Ανέπαφα στεγάζουν γεροντάκια που έμειναν από τα νιάτα τους πρόσφυγες, αλλοδαπούς και κομμάτι του οικονομικά αδύναμου πληθυσμού της Ελλάδας. Κάποια είναι ακατοίκητα.**

**(οδός Ρούσβελτ)**





## ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.

Τα λεγόμενα διαμερίσματα που αναφέραμε .

(οδός Χ. Τρικούπη)





## **ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.**

**Και μόνο η αισθητική τους κάνει αντίθεση με την νέα τα  
προϊόντα της νέας εποχής: την μηχανή και τα αυτοκίνητα!  
(οδός Ρούσβελτ)**



**ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.**

ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.

**(οδός Ρούσβελτ)**

(οδός Ρούσβελτ)





**ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.**

**(οδός Ρούσβελτ)**





## ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.

(οδός Βρεβενών)



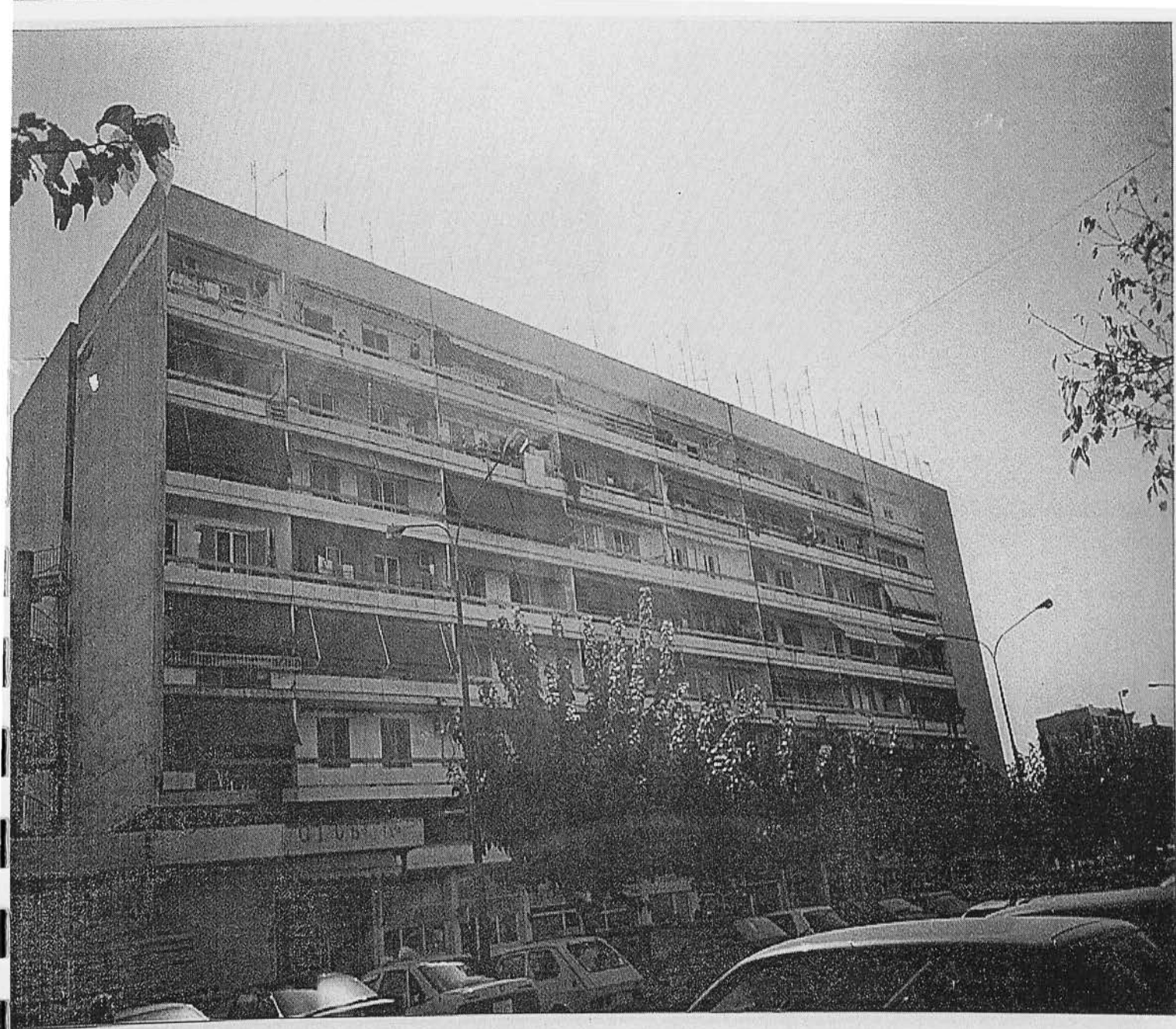
## ΟΙ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΣΤΟΝ Ν.ΚΟΣΜΟ.

Οι περισσότερες είναι σε καλή κατάσταση. Αποτελούν μεγάλο συγκρότημα.



**ΟΙ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΣΤΟΝ Ν.ΚΟΣΜΟ.  
Οι κάτοικοι είναι εργάτες ,περιστασιακά εργαζόμενοι  
και αλλοδαποί.**





## ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Ν. ΚΟΣΜΟΥ



## ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Ν. ΚΟΣΜΟΥ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ  
Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ  
Καλώς σε όλους την άψογη μέρα που οι εργατοί κατοικοί  
έχουν στην κατοχή τους



## ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ

Επίσης σε αυτή την όψη φαίνονται οι τρύπες από τους  
όλμους.





## ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ  
Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ

Σε αυτές τις σελίδες φαίνονται οι τρέσες από την άκρη του  
δρόμου Αγγλικών, στην περιοχή Αλεξάνδρως (στην  
αριστερή πλευρά της εικόνας). Το πρώτο πρόβλημα να  
κατασκευαστούν και να γίνουν καλά για όλους και  
κάποιους. Ένα σημαντικό πρόβλημα προκύπτει για την  
ανάπτυξη της και καλύτερης οργάνωσης.



## ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ

Στους τοίχους φαίνονται οι τρύπες από τους όλμους των Άγγλων , στον εμφύλιο. Αποτελούν ζωντανή ιστορία της εποχής εκείνης .Το κράτος πρότεινε να κατεδαφιστούν και να γίνουν χώροι για σχολείο και πάρκο. Έχει ξεκινήσει μεγάλη προσπάθεια για την διάσωσή τους ,από πολιτικές οργανώσεις.





## ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ

Αυτό το τμήμα του συγκροτήματος κατοικείται. Αν και οι κεραίες NOVA αποτελούν κοινό σημείο των προσφυγικών κατοικιών.





## ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ Λ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ

Στον τοίχο είναι γραμμένο σύνθημα ενάντια στην  
κατεδάφισή τους.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- « Οι Πόλεις της Σιωπής» ΛΙΛΑ ΛΕΩΝΤΙΔΟΥ
- « Η κατοικία στην Ελλάδα» Κρατική δραστηριότητα  
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΕΕ
- « Αθήνα 1830-2000: Εξέλιξη-Πολεοδομία- Μεταφορές»  
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ
- «Πολεοδομικός Σχεδιασμός» Α. Α. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ
- « Η Εργατική Τάξη και ο ρόλος της στη σημερινή  
ελληνική κοινωνία» ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΑΡΛΗΣ
- «Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης  
στην Ελλάδα» ΚΕΝΤΡΟ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

